

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему:
«Торгівля аграрною продукцією України з країнами ЄС:
проблеми та вплив на економіку»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-23м-2
ОПП «Міжнародна економіка та
бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Чаповський О.М.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Валерій ПОДПЛІТНІЙ
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

Анотація

Торгівля аграрною продукцією України з країнами ЄС: проблеми та вплив на економіку. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У роботі досліджено сутність, принципи і цілі Спільної аграрної політики ЄС та її значення для міжнародної торгівлі. Систематизовано теоретичні положення щодо пояснення ролі аграрного експорту в економічному розвитку країн. Узагальнено методичні підходи до дослідження торгівлі аграрною продукцією та її впливу на національну економіку. Проаналізовано розвиток аграрного сектору ЄС та європейського ринку сільськогосподарської продукції. Оцінено динаміку та структурні особливості аграрного експорту України до ЄС. Визначено проблеми забезпечення аграрного експорту України до ЄС в умовах війни. Оцінено вплив аграрного експорту до ЄС на економічне зростання України. Визначено вплив імпорту українського продовольства на економіку країн ЄС.

Ключові слова: спільна аграрна політика, сільськогосподарський сектор, лібералізація торгівлі, аграрний експорт, економічне зростання

Anotation

Trade in Agricultural Products of Ukraine with EU Countries: Problems and Impact on the Economy. – Manuscript.

Qualification work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program " International Economy and Business " in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2024.

The master's thesis examines the essence, principles and objectives of the EU Common Agricultural Policy and its significance for international trade. Systematizes theoretical provisions explaining the role of agricultural exports in the economic development of countries. Generalizes methodological approaches to the study of agricultural trade and its impact on the national economy. Analyzes the development of the EU agricultural sector and the European agricultural market. Evaluates the dynamics and structural features of Ukraine's agricultural exports to the EU. Determines the problems of ensuring Ukraine's agricultural exports to the EU in wartime. Evaluates the impact of agricultural exports to the EU on Ukraine's economic growth. Determines the impact of Ukrainian food imports on the economies of EU countries.

Keywords: common agricultural policy, agricultural sector, trade liberalization, agricultural exports, economic growth

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	9
1.1. Спільна аграрна політика ЄС та її значення для міжнародної торгівлі країн	9
1.2. Роль аграрного експорту в економічному розвитку країн.....	18
1.3. Методика дослідження торгівлі аграрною продукцією та її впливу на національну економіку	26
Висновки до розділу	34
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З ЄС АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ	37
2.1. Характеристика аграрного сектору ЄС та європейського ринку сільськогосподарської продукції	37
2.2. Динаміка та структурні особливості торгівлі України та ЄС аграрною продукцією	46
2.3. Проблеми забезпечення аграрного експорту України до ЄС в умовах війни	54
Висновки до розділу	62
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ УКРАЇНИ З ЄС НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН	65
3.1. Оцінка впливу аграрного експорту до ЄС на економічне зростання України.....	65
3.2. Вплив імпорту українського продовольства на економіку країн ЄС.....	74
Висновки до розділу	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

Вступ

Актуальність теми. Процеси глобалізації супроводжуються активізацією конкурентної боротьби між виробниками товарів та послуг різних країн, а торгівля аграрною продукцією стає все більш важливою як з точки зору економічного зростання країн-експортерів, так і для посилення продовольчої безпеки країн, що імпортують продовольство. Скасування багатьох торговельних обмежень, підвищення попиту на якісну продукцію та посилення вимог щодо стандартизації і сертифікації продовольства, динамічні зміни торгових преференцій та зростання видатків аграрних підприємств на заходи щодо забезпечення відповідності продукції новим умовам торгівлі – все це призводить до посилення загроз, які негативно впливають на експорт українського продовольства в умовах війни. Кон'юнктурні коливання на світових ринках сільськогосподарської сировини та реалізація протекціоністської політики окремими країнами погіршують конкурентні позиції українських експортерів зернових культур, насіння соняшника та іншої аграрної продукції. Внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ українські аграрні підприємства функціонують в складних умовах, а потенціал сільського господарства істотно постраждав через знищення значної частини посівних площ, руйнування матеріально-технічної бази, зерносховищ та логістичної інфраструктури.

Україна, яка є великою сільськогосподарською державою завдяки розміру території, родючим землям і конкурентоспроможності окремих видів аграрної продукції на міжнародному ринку, офіційно подала заявку на членство в ЄС через кілька днів після російського вторгнення наприкінці лютого 2022 р. З одного боку, це дозволило отримати низку преференцій для експорту товарів в країни ЄС, зокрема, було скасовано митні і квотні обмеження на імпорт української продукції до Співтовариства. Така швидка реакція Європейської Комісії на складну ситуацію в Україні на початку повномасштабної війни дозволила вирішити проблему експорту зернових культур в умовах блокади чорноморських портів. З іншого боку, можливий вступ України до ЄС вже викликає негативну реакцію польських, угорських та словацьких фермерів, які прагнуть уникнути посилення конкуренції з боку українського продовольства

на спільному європейському ринку. Зростання надходження сільськогосподарських товарів до ЄС з України після тимчасового зняття тарифних бар'єрів у червні 2022 р. та реакція фермерів і представників органів влади окремих країн свідчать про напруженість, яка може ще більше загостритися в процесі приєднання України до спільного європейського ринку.

Експорт аграрної продукції України переважно складається із зернових культур, які мають низький рівень доданої вартості, а нарощення їх обсягів призводить до загострення проблеми збільшення витрат на транспортування та зберігання великої кількості вантажів при відносно невисокій валютній виручці. Попри рішення Єврокомісії про запровадження заходів з лібералізації режиму торгівлі з Україною, експорт української сільськогосподарської продукції був обмеженим окремими країнами ЄС. У зв'язку з цим актуальним питанням для дослідження є з'ясування, чи насправді торгівля аграрною продукцією України та ЄС є важливим чинником економічного зростання країн.

Метою роботи є визначення проблем торгівлі аграрною продукцією України з ЄС та її впливу на економіку країн.

Відповідно до мети окреслено **завдання**:

- вивчення сутності, принципів і цілей Спільної аграрної політики ЄС та її значення для міжнародної торгівлі;
- систематизація теоретичних положень щодо пояснення ролі аграрного експорту в економічному розвитку країн;
- узагальнення методичних підходів до дослідження торгівлі аграрною продукцією та її впливу на національну економіку;
- проведення аналізу аграрного сектору ЄС та європейського ринку сільськогосподарської продукції;
- оцінка динаміки та структурних особливостей аграрного експорту України до ЄС;
- визначення проблем забезпечення аграрного експорту України до ЄС в умовах війни;
- оцінка впливу аграрного експорту до ЄС на економічне зростання України;

- визначення впливу імпорту українського продовольства на економіку країн ЄС.

Об'єктом дослідження є торгівля аграрною продукцією України з ЄС.

Предметом дослідження є визначення проблем торгівлі аграрною продукцією України з ЄС та її впливу на економіку країн.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою дипломної роботи є теорії міжнародної торгівлі, європейської інтеграції, економічного зростання та інституційна теорія. Для проведення дослідження було використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз та синтез (при вивченні основних передумов, тенденцій та проблем розвитку торгівлі України аграрною продукцією з країнами ЄС); індукції та дедукції (при систематизації теоретичних положень та емпіричних результатів щодо впливу експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання країн); узагальнення (при вивченні сутності та базових принципів формування і реалізації спільної аграрної політики ЄС та при обґрунтуванні методики оцінки впливу торгівлі аграрною продукцією на економічне зростання країн); графічний метод (при унаочненні динаміки та структури аграрного експорту з України до ЄС), динамічно-структурний аналіз (при вивченні динаміки аграрного експорту України до ЄС у 2013-2023 рр. та його товарної структури); множинна лінійна регресія (при визначенні залежності економічного зростання України та ЄС від показників торгівлі аграрною продукцією).

Інформаційною основою роботи стали наукові праці та монографічні видання вітчизняних і зарубіжних вчених, які висвітлюють питання спільної аграрної політики ЄС та впливу торгівлі аграрною продукцією на економічне зростання країн, аналітичні матеріали Світового банку та Європейської Комісії, рішення та постанови Європейської Ради та Європейського Парламенту, статистичні дані Державної служби статистики України та Євростату щодо торгівлі аграрною продукцією України та ЄС, бази даних Світового банку щодо показників економічного зростання України та країн ЄС.

Основний зміст роботи викладений на 96 сторінках. Робота містить 4 таблиці, 12 рисунків, 22 формули. Список використаної літератури налічує 92 позицій та розміщений на 9-ти сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Спільна аграрна політика ЄС та її значення для міжнародної торгівлі країн

Спільна аграрна політика (САП) є політикою, яка багато обговорюється в Європейському Союзі (ЄС). З бюджету співтовариства щороку виділяються значні суми для підтримки європейського сільськогосподарського сектору, що суперечить принципам Світової організації торгівлі, призводить до спотворення умов торгівлі та застарілості структури сільськогосподарського сектору. САП була започаткована в 1962 році Європейським Економічним Співтовариством (ЄЕС). Р. Акрілл зазначає, що цей процес почався в 1950-х роках, після Другої світової війни, коли продовольча безпека та підвищення продуктивності були одними з основних цілей співпраці та реальними проблемами протягом цього часу [1]. Європа не була такою стабільною, як сьогодні, і війна негативно вплинула на продуктивність і торгівлю багатьох країн.

Зважаючи на це, основними цілями на етапі впровадження САП були: (1) підвищення продуктивності сільського господарства, щоб Європа стала самодостатньою у виробництві продуктів харчування, а не покладалася на імпорт продуктів харчування з інших країн; (2) гарантування прийнятних цін як для виробників, так і для європейських споживачів, при забезпеченні достатніх доходів як фермерів, так і сільського населення; (3) стабілізація ринків аграрної продукції, щоб забезпечити стабільність доходів від продажу сільськогосподарських товарів, САП передбачала систему безпеки для зменшення кон'юнктурних коливань на цих ринках [2].

Ці цілі з часом зазнали змін в результаті їх доповнення новими цілями екологічного характеру, яким надано підвищеного значення. На сучасному етапі основні цілі САП сформульовані наступним чином: підтримка фермерів і покращення продуктивності сільського господарства, забезпечуючи стабільне постачання доступних продуктів харчування; захист фермерів Європейського Союзу, щоб вони заробляли достатньо для вирішення своїх життєвих потреб;

допомога в боротьбі зі зміною клімату та забезпечення раціонального управління природними ресурсами; підтримка розвитку сільських територій та збереження ландшафтів в ЄС; підтримка сільської економіки шляхом сприяння створенню робочих місць у сільському господарстві, агропродовольчій промисловості та суміжних секторах [3]. Отже, збереження довкілля стало ключовим питанням для аграрної політики ЄС упродовж останніх десятиліть. Але, крім цього, САП все ще зосереджується на початкових цілях, зокрема на забезпеченні доходу фермерів, збереженні і розвитку сільськогосподарського сектору економіки в ЄС.

Для досягнення цих цілей САП базується на трьох основних принципах [4].

Перший принцип - єдиний ринок, який передбачає усунення митних бар'єрів та інших торгових бар'єрів і вільний потік товарів між державами-членами. Єдиний ринок також передбачає встановлення єдиних цін і однакових правил конкуренції. Для забезпечення безперервного обміну сільськогосподарською та харчовою продукцією на унікальному європейському ринку необхідно було досягти високого рівня гармонізації адміністративних положень, а також стандартів у сфері санітарного та ветеринарного контролю.

Другий принцип - пріоритет співтовариства, суть якого полягає в прагненні ЄС захистити свій ринок від імпорту. У зв'язку з цим з рівня держав-членів на рівень співтовариства передано повноваження щодо визначення пріоритету розміщення вітчизняної продукції через один національний ринок. Таким чином, завдяки домінуванню громади можна захистити внутрішній ринок від надмірного імпорту сільськогосподарської та харчової продукції за низькими цінами з третіх країн, тим самим заощаджуючи доходи європейських фермерів. Крім того, застосовуючи відповідну систему імпорту та експортні інструменти, забезпечено захист від коливань цін на світовому ринку та встановлено задовільну стабільність поставок.

Третій принцип - фінансова солідарність, яка передбачає забезпечення необхідних фінансових ресурсів на рівні громади для фінансування операційної

реалізації заходів САП. У зв'язку з цим, для фінансування своєї сільськогосподарської політики, ЄС створив фонд, який узгоджується з внесками всіх шести держав-членів, і кошти якого були використані для покриття витрат, понесених під час функціонування САП.

Необхідність розробки та реалізації аграрної політики зумовлена тим, що сільське господарство відрізняється від більшості інших видів бізнесу, оскільки має такі особливості: незважаючи на важливість виробництва продуктів харчування, доходи фермерів приблизно на 40% нижчі порівняно з несільськогосподарським доходом [3]; сільське господарство більшою мірою залежить від погоди та клімату, ніж багато інших галузей; існує неминучий розрив у часі між споживчим попитом і пропозицією, яку фермери можуть запропонувати завдяки вирощуванню більшої кількості пшениці або виробництва молока, що потребує певного часу.

Дисбаланс попиту та пропозиції особливо виражений у сільськогосподарській продукції через наявність сезонних коливань у виробництві, а отже, і в пропозиції. А саме, сільськогосподарська продукція виробляється сезонно та витрачається безперервно протягом року, що призводить до великої невідповідності попиту та пропозиції на цю продукцію. Попит на сільськогосподарську продукцію є похідним попитом. Визначається ставленням споживачів до продуктів вищої переробки. Отже, специфіка попиту на сільськогосподарську продукцію також визначає специфічні умови розвитку агропромислового комплексу в цілому [5].

У довгостроковому періоді пропозиція сільськогосподарської продукції перевищує попит (який є нееластичним), що означає, що ціни на сільськогосподарську продукцію мають тенденцію до зниження. Як наслідок, співвідношення між цінами на сільськогосподарську продукцію та промислові ресурси, що використовуються в сільському господарстві (добрива, паливо тощо), спотворюються на шкоду сільськогосподарській продукції [5]. Враховуючи той факт, що сільськогосподарська продукція задовольняє базову потребу людини в їжі та суттєво впливає на рівень життя населення, стає

зрозумілим, чому необхідне державне втручання у сферу сільського господарства.

Існують численні інструменти, тобто заходи сільськогосподарського протекціонізму, що застосовуються в певних країнах, і всі вони можуть бути згруповані як:

- обмеження імпорту – реалізується за допомогою таких заходів, як: митні збори, збори, різні форми кількісних обмежень імпорту, застосування різні курси валют, якісні обмеження (стандарти) тощо;

- заохочення експорту – досягається за допомогою таких заходів: експортні субсидії, використання множинних валютних курсів, державні торгові домовленості тощо;

- пряме стимулювання внутрішнього виробництва – досягається шляхом субсидування внутрішнього виробництва, насамперед шляхом застосування вищих цін, ніж фактичні ринкові ціни на внутрішньому або міжнародному ринку. Найпоширенішими формами субсидій є: премії, відшкодування, податкові відрахування тощо [5].

Зберігаючи належний рівень економічної ефективності, фермерські господарства мають працювати з дотриманням екологічних стандартів і підтримувати належний стан ґрунтів та біологічного різноманіття. З метою підвищення ефективності аграрних підприємств та зниження негативного впливу діяльності аграріїв на довкілля держава підтримує фермерів в межах САП завдяки таким заходам [3]:

- прямі виплати субсидій для забезпечення стабільності доходів як винагорода фермерам за дотримання екологічних стандартів у сільському господарстві, державні послуги з покращення середовища проживання населення на сільських територіях;

- регуляторні заходи для вирішення складних ситуацій на ринку аграрної продукції, які виникають внаслідок раптового зменшення попиту або зниження ціни через утворення надлишкової пропозиції товарів на ринку;

- реалізація заходів з розвитку сільських територій в межах національних та регіональних програм з метою розв'язання найбільш актуальних проблем і задоволення потреб сільського населення.

Спосіб витрачання бюджету САП значно змінився за час реалізації спільної аграрної політики. Цілком очевидно, що ця політика мала великий вплив на сільськогосподарську галузь в ЄС. Можливо, найзначнішим ефектом стало збільшення європейського виробництва сільськогосподарської продукції після запровадження САП. Перевиробництво багатьох продуктів харчування, зокрема масла і вина, у 1980-х роках призвело до загострення проблеми надлишку їжі, яка вироблялася в ЄС. Особливо молочні продукти, крупи та цукор вироблялися в масштабах, які більш ніж задовольняли попит. Це створило проблему для політиків, не було сенсу виробляти продукти харчування, які не можна було продати за достатньо високими цінами, але при цьому уряд вживав заходи щодо запобіганню суттєвому падінню цін. Хоча у ринковій економіці це було б нормальною реакцією ринку на значне збільшення пропозиції. Аграрний сектор отримував значні субсидії, а тому був дуже дорогим – особливо коли ЄС мав викуповувати товари за цінами, достатньо високими, щоб підтримувати гідні доходи для фермерів по всій Європі. Фермерам стали платити за те, щоб вони не виробляли продукцію, якої було вироблено з надлишком, та вилучали землю з сільськогосподарського обігу [6]. Таким чином фермери все ще мали дохід, але продовольство вироблялося в меншій кількості відповідно до потреб населення.

Ідея, яка виникла як відповідь на надвиробництво, полягає у відокремленні виробництва та підтримки. Поступові реформи САП протягом останніх десятиліть спрямовані на компенсацію фермерам негативних шоків у рівнях цін не на основі того, що вони виробляють, а на основі їхнього економічного становища. Цінові гарантії поступово скасовуються, як і експортне відшкодування. Це необхідно для дотримання вимог СОТ, але також необхідно для зменшення витрат у сфері сільського господарства та створення більш сталого та конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва

в Європі [7]. Однак багато старих заходів все ще залишаються актуальними. Процес йде повільно, і представлений новий бюджет підтверджує, що САП не змінюється відповідно до сучасних тенденцій в економіці ЄС, частиною якого вона є.

Рівень підтримки фермерів ЄС із загального бюджету ЄС відображає багато факторів, пов'язаних із забезпеченням постійного доступу до високоякісних продуктів харчування, що включає такі функції, як підтримка доходів фермерів, заходи щодо зміни клімату та підтримка життєдіяльності сільських громад.

Щоб модернізувати САП відповідно до директив СОТ, були спроби відокремити сільськогосподарські субсидії від виробництва. Замість того, щоб базувати рівень підтримки на тому, скільки землі має фермер або скільки виробляється, враховуються інші фактори. Більша увага зосереджена на тому, чи може фермер підтримувати себе через сільськогосподарське виробництво та збереження села «живим». Оскільки світ переживає урбанізацію, заходи САП можуть уповільнити депопуляцію сільської місцевості. Однак насправді ці компенсації все ще базуються на історичних довідкових значеннях, принаймні певною мірою. Як пояснюють М. Елліотт і А. Хіт, існує «упередженість у прийнятті рішень щодо статус-кво», оскільки «найбільші виробники все ще отримують непропорційно великі суми субсидій і компенсацій» [8].

Спільна аграрна політика забезпечила фермерам мінімальну ціну, яка зазвичай встановлюється вище світової ринкової ціни, на певні сільськогосподарські товари. Б. Боррелл і Л. Хаббард зазначають, що ціни, які отримують європейські фермери та сплачують європейські споживачі, загалом встановлюються приблизно на 50% вище світових цін [9]. Це одна з головних причин, чому сільськогосподарське виробництво настільки збільшилося в ЄС за час існування САП. Це також означає, що підтримання сільськогосподарського сектора такого розміру в ЄС дорого обходиться споживачам і платникам податків у межах Союзу. Різниця в цінах, спричинена цими заходами всередині та за межами союзу, може спричинити спотворення торгівлі.

ЄС запровадив тарифну схему, яка є загальною для більшості зовнішніх торгових партнерів. Однак допускаються винятки. Зокрема, багато країн, що розвиваються, користуються винятками з цих мит при експорті до євросони. Це дозволено СОТ, щоб допомогти країнам, що розвиваються, наздогнати розвинені економіки. Для певних галузей все ще вводяться квоти, щоб зменшити постачання, доступне європейським клієнтам, і підтримувати ціни на вищому рівні. Особливо це стосується молочної промисловості. Тарифи та квоти загалом спрямовані на зменшення імпорту в регіон.

Зазначені заходи створюють суттєві ефекти для певних галузей. Цукрова промисловість була однією з галузей, які отримували відносно високі експортні субсидії. Спільна аграрна політика ЄС також надає допомогу деяким країнам, що розвиваються, у формі експортних субсидій; тоді вони можуть продавати свої товари за вищою ціною. Ці субсидії як для внутрішніх, так і для зовнішніх виробників спотворюють ціни та можуть призвести до того, що неконкурентоспроможна продукція залишиться на ринку.

Приєднання до Європейського Союзу, як однієї з основних економічних систем, що приносить значні переваги своїм членам, призводить до низки змін у нових державах-членах. Деякі з цих змін спочатку можуть мати негативний вплив на економіку цих країн. Приєднання до ЄС також передбачає спільну аграрну політику всіх держав-членів із низкою змін у існуючих правових нормах нових членів та приведення цін на сільськогосподарську продукцію до цін інших держав-членів. У більшості з цих країн сільське господарство має більшу відносну важливість, ніж у ЄС, з точки зору валового внутрішнього продукту (ВВП) і зайнятості [10]. Оскільки сільськогосподарська продукція становить значну частину споживчого кошика населення країн, що розвиваються, зміна цін на цю продукцію також впливає на загальний рівень цін цих країн. Зокрема, частка цін на продукти харчування в індексі споживчих цін (ІСЦ) країн, що розвиваються, становить у середньому близько 30%. Розвинені економіки є більш стійкими до змін цін на продукти харчування,

оскільки частка цих цін у ІСЦ цих країн у середньому становить близько 13% [11].

Спільна сільськогосподарська політика є однією з найважливіших політик ЄС, і її частка в бюджетних асигнуваннях є найбільшою. Тому переговори щодо сільськогосподарської політики з країнами-кандидатами часто вважаються найбільш суперечливими у процесі розширення [10]. Вихід із системи державного регулювання цін призводить до значного зростання роздрібних цін, що збільшує вже існуючий рівень інфляції в цих країнах. Це зростання інфляції, викликане зростанням цін на продукти харчування, супроводжується зростанням інфляції, викликаним інфляційними очікуваннями та неадекватною монетарною політикою. Зокрема, зміни цін на продукти харчування часто відбуваються за дуже короткий час, а монетарна політика дає результати з великим часовим лагом. З іншого боку, навіть якщо очікується шок цін на продовольство, обмежувальна реакція монетарної політики з метою зменшити ціновий шок, спричинений цінами на продовольство, і швидко повернути ціни до попереднього рівня, найчастіше є завищеною та майже напевно призводить до значне загальне падіння ВВП та рівня зайнятості [12]. Проте, як зазначалося вище, це короткострокове явище, яке супроводжується зростанням продуктивності, підвищенням якості та конкурентоспроможності продукції, нарешті, стабілізацією цін та зниженням інфляції.

Окрім вищезгаданого, на сільськогосподарське виробництво в країнах ЄС можуть впливати заходи, спрямовані на регулювання попиту чи пропозиції на агропродовольчу продукцію. Пряма підтримка цін на сільськогосподарську продукцію здійснюється шляхом встановлення гарантованих цін на стратегічну сільськогосподарську продукцію та забезпечення реалізації (викупу) усіх надлишків пропозиції на внутрішньому ринку. Гарантовані ціни – це ціни, гарантовані державою, які зазвичай нижчі за ринкові. Вони визначені для найважливіших (стратегічних) сільськогосподарських продуктів (переважно зернових, м'яса, молока, основних технічних культур) [5]. Якщо рівень ціни знижується нижче гарантованого рівня, уряд зобов'язаний закупити всю

запропоновану кількість за гарантованими цінами. Якщо через скорочення пропозиції ринкові ціни на продукцію зростають, то їх зниження компенсується вилученням з товарних резервів недостатньої кількості товарів або інтервенційним імпортом.

Стимулювання експорту спрямоване на зменшення надлишків на ринку та підтримку певного рівня цін на сільськогосподарську продукцію. Зокрема, завдяки згаданій раніше системі прямої підтримки виробники стимулюються виробляти великі обсяги (створюючи величезні надлишки продукції), але вони не стимулюються експортувати ці надлишки через існуючі високі ціни на цю продукцію на внутрішньому ринку. Викуп цих надлишків призводить до великих витрат бюджету та знищення великої кількості сільськогосподарської продукції, щоб не допустити зниження цін на неї [5]. Вирішенням цієї проблеми є субсидування експорту сільськогосподарської продукції. Обмеження імпорту також спрямоване на підтримання досягнутого рівня цін на вітчизняну продукцію шляхом недопущення надмірного імпорту продукції за цінами, нижчими від цін на вітчизняну продукцію. Найбільш поширеними заходами для досягнення цієї мети є мита, акцизи, збори, кількісні обмеження (контингенти, квоти) [Там же].

Обмеження пропозиції сільськогосподарської продукції здійснюється з метою недопущення зниження цін внаслідок збільшення пропозиції сільськогосподарської продукції. Серед застосовуваних заходів є: встановлення квот на виробництво, державна підтримка згортання виробництва та вилучення ресурсів, відпочинок землі (зміна цільового призначення), підтримка органічного виробництва (з меншою врожайністю) тощо [5].

При визначенні впливу САП на торгівлю країн ЄС вчені використовують терміни «створення торгівлі» та «перенаправлення торгівлі», які характеризують процес спотворення торгівлі після запровадження митного союзу. Солоага І. та Вінтерс Л. визначають ці терміни наступним чином: «створення торгівлі збільшує внутрішньоблокову торгівлю, але не впливає на позаблоковий імпорт»; «перенаправлення торгівлі сприяє збільшенню

внутрішньоблокового імпорту та має однакову протилежну дію на позаблоковий імпорт» [13]. Вчені дійшли висновку, що в ЄС відбувається перенаправлення торгівлі, тобто у країнах ЄС спостерігається збільшення торгівлі з іншими членами ЄС і зменшення торгівлі з країнами, що не входять до ЄС. САП контролює митний та інші види протекціонізму в сільськогосподарській галузі в ЄС. Тому процеси відволікання та створення торгівлі відбуваються й у випадку сільськогосподарської галузі. Це пояснюється тим, що САП накладає однакові тарифи та інші протекціоністські заходи проти зовнішніх країн. Зовнішні країни не є блоком у традиційному розумінні, але вони мають загальний рівень тарифів на експорт до ЄС. Теорія відволікання та створення торгівлі припускає, що членство в союзі, який запроваджує ті самі протекціоністські заходи проти третіх країн, впливає на структуру торгівлі. Вони можуть посилити внутрішню торгівлю та відвернути імпорт із позаблокових країн.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що спільна аграрна політика ЄС є неоднозначним явищем, оскільки з одного боку передбачає заходи для оптимізації забезпечення населення продовольством за прийнятними цінами, підтримки фермерських господарств в країнах-членах та сприяння розвитку сільських територій, а з іншого боку – суперечить принципам СОТ щодо справедливої торгівлі, які забороняють застосування державних субсидій для виробників експортної продукції. Відповідно, САП істотно впливає на торгівлю ЄС з іншими країнами аграрною продукцією через доплати аграріям з країн ЄС та запроваджені обмежувальні заходи щодо імпортової сільськогосподарської продукції.

1.2. Роль аграрного експорту в економічному розвитку країн

Складний взаємозв'язок між експортом та економічним зростанням тривалий час є предметом економічних досліджень, підкреслюючи вирішальну роль, яку міжнародна торгівля відіграє у сприянні розвитку національної економіки. Результати теоретичних та емпіричних досліджень послідовно

демонструють, що експорт сприяє економічному зростанню через різні механізми, такі як розширення доступу до ринку, підвищення ефективності виробництва та сприяння технологічному прогресу.

Зв'язок між експортом та економічним зростанням широко досліджується в економічній літературі, що відображає ключову роль, яку міжнародна торгівля відіграє в розвитку країн. В результаті теоретичних та емпіричних досліджень вчені встановили, що експорт може значною мірою сприяти економічному зростанню завдяки позитивним ефектам, що виникають через доступ до більших експортних ринків, дозволяючи виробникам досягти економії на масштабах і підвищити ефективність виробництва [14]. Крім того, участь у міжнародній торгівлі наражає вітчизняну промисловість на глобальну конкуренцію, яка може стимулювати інновації, підвищувати продуктивність і призвести до впровадження нових технологій [15].

Теоретично гіпотеза зростання за рахунок експорту припускає, що експорт є основним двигуном економічного зростання. Згідно з цією точкою зору, збільшення експорту сприяє економічному розширенню через такі механізми, як збільшення валютних надходжень, підвищення рівня виробництва та технологічний прогрес [16]. Новітні теоретичні моделі підкреслюють роль глобальних ланцюгів створення вартості в посиленні цих ефектів, показуючи, як інтеграція в міжнародні виробничі мережі може стимулювати економічне зростання [17]. Емпіричні дослідження постійно підтверджують думку про те, що експорт позитивно впливає на економічне зростання. Наприклад, Нгуєн Т. та ін. використали панельні дані для 50 країн, що розвиваються, і виявили значний позитивний зв'язок між зростанням експорту та зростанням ВВП. Їхній аналіз підкреслює, що експортно-орієнтовані стратегії можуть забезпечити вищі темпи економічного зростання шляхом стимулювання інвестицій і підвищення продуктивності [18].

Ще одне недавнє дослідження, яке провели Л. Чен та З. Янг, стосувалося вивчення впливу диверсифікації експорту на економічне зростання в країнах з економікою, що розвивається. Вчені зробили висновки про те, що «країни з

диверсифікованою експортною базою мають більш стабільне економічне зростання порівняно з країнами, які значною мірою покладаються на кілька товарів». Така диверсифікація зменшує ризики, пов'язані з коливаннями світового ринку, і сприяє стабільному економічному розвитку [19]. Дослідження окремих країн дають важливу інформацію про нюанси впливу експорту на економічне зростання. Наприклад, Ахмед А. та Аль-Мулалі Ю. дослідили вплив експорту на економічне зростання в країнах Південної Азії та виявили, що «експорт значно впливає на зростання ВВП завдяки покращенню промислового виробництва та технологічним інноваціям» [20]. Так само у дослідженні, яке провели Ель-Дін С. та ін. на основі даних для африканських країн, було зроблено висновок, що «зростання експорту, особливо в таких секторах, як сільське господарство та мінеральна сировина, може значно прискорити економічний розвиток і скорочення бідності» [21].

Незважаючи на позитивний зв'язок між експортом та економічним зростанням, у літературі відзначено кілька проблем і критики. Дослідження Дж. Лі та Х. Чанга вказує на те, що, хоча експорт може стимулювати зростання, вигоди не розподіляються рівномірно між усіма секторами чи групами доходу. Вони стверджують, що експортне зростання іноді може посилити нерівність доходів і створити залежність від нестабільності світових ринків [22]. Крім того, у роботі Кумара Р. та Шарми П. підкреслено важливість додаткової політики, такої як інвестиції в інфраструктуру та освіту, для повної реалізації потенціалу зростання експорту. Їх висновки показують, що «без підтримки внутрішньої політики позитивний вплив експорту на економічне зростання може бути обмеженим» [23].

Торгівля аграрною продукцією як складова загального експорту країни має особливе значення, зокрема для країн, де сільське господарство є ключовим сектором економіки. Специфічний зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням привертає значну увагу через роль сільського господарства в підтримці засобів до існування, створенні робочих місць і сприянні продовольчій безпеці. Експорт сільськогосподарської

продукції має вирішальне значення для багатьох країн, що розвиваються, і країн із середнім рівнем доходу, оскільки він забезпечує життєво важливе джерело валютних надходжень і допомагає стабілізувати їхню економіку [24].

Дослідження сільськогосподарського експорту та економічного зростання показали, що країни з конкурентоспроможними сільськогосподарськими секторами можуть використовувати свої природні ресурси для досягнення значних економічних здобутків. Наприклад, Маккей А. та ін. виявили, що експорт сільськогосподарської продукції може призвести до підвищення рівня доходу, розвитку сільської місцевості та зменшення бідності. Вчені стверджують, що «доходи, отримані від експорту сільськогосподарської продукції, можна реінвестувати в сільськогосподарський сектор для покращення інфраструктури, технологій і продуктивності, створюючи тим самим позитивний цикл зростання» [25].

Крім того, окремі дослідження вказують на те, що експорт сільськогосподарської продукції може мати побічний вплив на інші сектори економіки. Наприклад, підвищення експорту сільськогосподарської продукції може стимулювати попит на послуги транспортування, зберігання та обробки, що призведе до зростання суміжних галузей [26]. Крім того, експорт сільськогосподарської продукції може сприяти диверсифікації економіки, надаючи капітал, необхідний для розвитку інших секторів, тим самим зменшуючи залежність від однієї галузі та підвищуючи економічну стійкість [27].

Аюда М. та Пінілья В. дослідили еволюцію та вплив сільськогосподарського експорту на економічний розвиток Іспанії під час першої хвилі глобалізації. Вони виявили, що «хоча сільськогосподарський експорт значно сприяв економічному зростанню шляхом фінансування необхідного імпорту та створення міжгалузевих зв'язків, його просторовий вплив був обмеженим через географічну концентрацію виробництва на експорт» [28]. Це підкреслює важливість розширення бази експортоорієнтованого сільськогосподарського виробництва для досягнення

більших економічних переваг. Куаку П. провів оцінку впливу експорту сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції на економічне зростання в Кот-д'Івуарі. На основі результатів дослідження вчений робить висновок, що «експорт сільськогосподарської продукції має позитивний і значний вплив на ВВП, хоча цей вплив слабшає в довгостроковій перспективі». Отримані результати свідчать про те, що «підвищення конкурентоспроможності експортної продукції та диверсифікація економіки мають вирішальне значення для сталого економічного зростання в Кот-д'Івуарі» [29].

Аполо Б. дослідив вплив експорту бананів і какао на економічне зростання Екватору і не виявив довгострокового зв'язку між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням, хоча спостерігалися короткострокові позитивні ефекти, а тому для країни найбільш перспективною, на думку вченого, є політика щодо «покращення якості та продуктивності цих культур з метою сприяння економічному зростанню» [30]. Алам Ф. та Міовелла Г. досліджували причинно-наслідковий зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та ВВП у Танзанії, підтвердили довгостроковий зв'язок і надали докази того, що «експорт сільськогосподарської продукції згідно тесту Грейнджера є причиною зростання ВВП». Вчені підкреслюють «необхідність політики для усунення обмежень з боку пропозиції та покращення виробничих можливостей для сприяння стабільному економічному зростанню за рахунок експорту сільськогосподарської продукції» [31]. Едеме Р. та ін. проаналізували вплив сільськогосподарського експорту на економічне зростання країн ECOWAS, використовуючи панельні дані. Результати, отримані вченими, показують, що «експорт сільськогосподарської продукції має значний, але слабкий вплив на економічне зростання», тому «підвищення значення сільськогосподарського сектора в регіоні може сприяти економічному зростанню, особливо в таких країнах, як Кот-д'Івуар і Нігерія» [32].

Гілберт Н. та ін. оцінили внесок сільськогосподарського експорту в економічне зростання в Камеруні, виявивши неоднозначний ефект: «якщо експорт кави та бананів позитивно впливає на економічне зростання, то експорт какао має негативний і незначний вплив». Дослідники рекомендують «політику підвищення продуктивності та якості цих товарних культур для досягнення вищих темпів економічного зростання» [33]. Матандаре М. досліджував зв'язок між сільськогосподарським експортом та економічним зростанням у Зімбабве, використовуючи методологію OLS. Дослідження показало, що «експорт сільськогосподарської продукції, робоча сила, обмінний курс та рівень інфляції значно впливають на економічний прогрес». Вчений рекомендує уряду «зміцнити сільськогосподарський сектор шляхом стимулювання та підтримки місцевих фермерів для підвищення якості продукції та конкуренції на зовнішніх ринках» [34]. Іджуо О. та Андохол Дж. проаналізували вплив сільськогосподарського експорту на економічне зростання окремих країн Західної Африки за допомогою панельних даних і методів фіксованого ефекту. Результати підтвердили «значний позитивний вплив аграрного експорту на економічне зростання, якщо розглядати на основі загальних коефіцієнтів, хоча для окремих країн отримані неоднозначні результати». Вчені рекомендують уряду диверсифікувати сільськогосподарську продукцію та збільшити додану вартість експортованої продукції, щоб отримати повну вигоду від експорту» [35]. Сімасіку С. та Шифені Дж. дослідили зв'язок між сільськогосподарським експортом та економічним зростанням у Намібії, використовуючи дані часових рядів. Їх висновки свідчать про «позитивний, але незначний вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання, тоді як експорт несільськогосподарської продукції має значний позитивний вплив». Дослідження показує, що «довгострокові детермінанти економічного зростання в Намібії включають експорт сільськогосподарської продукції, експорт несільськогосподарської продукції, валове нагромадження внутрішнього основного капіталу та індекс споживчих цін» [36]. Вертер Н. та Бечваршова В. оцінювали вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне

зростання в Нігерії за допомогою різних економетричних методів та підтвердили гіпотезу про те, що «експорт сільськогосподарської продукції веде до економічного зростання, хоча також існує обернена залежність між ступенем відкритості сільського господарства та економічним зростанням». Дослідники наголошують на «необхідності розвитку внутрішньої переробної промисловості та перешкодженні імпорту сільськогосподарських товарів, які можна переробляти на місцевому рівні, для посилення економічного зростання» [37]. Бакарі С. провів поглиблений аналіз впливу сільськогосподарського експорту на економічне зростання Тунісу за період з 1988 р. по 2014 р. Використовуючи неокласичну виробничу функцію, вчений підтвердив «позитивний вплив сільськогосподарського експорту на економічне зростання». Однак також вченим отримано докази «причинно-наслідкового зв'язку від економічного зростання до експорту сільськогосподарської продукції», який свідчить про те, що «економічне зростання може сприяти розширенню експорту сільськогосподарської продукції, а не навпаки» [38]. Отримані результати вказують на те, що попри корисність експорту сільськогосподарської продукції, він також залежить від ширшого економічного контексту, який визначається політикою, спрямованою на заохочення інвестиції в сільськогосподарський сектор для використання його повного потенціалу.

У ширшому контексті Бакарі С. та Тіба С. дослідили вплив експорту та імпорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання в Китаї з 1984 р. по 2017 р. Результати дослідження показали, що, «хоча експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання в довгостроковій перспективі, імпорт сільськогосподарської продукції має негативний вплив». Ця дихотомія свідчить про важливість внутрішніх інвестицій у сільське господарство для збільшення переваг, отриманих від експорту сільськогосподарської продукції. У дослідженні підкреслюється, що «позитивний вплив експорту сільськогосподарської продукції пов'язаний із створенням робочих місць та економічними можливостями, які, у свою чергу, сприяють загальному зростанню» [39].

Вчені також приділяють значну увагу впливу торгівлі окремими видами сільськогосподарської продукції на економічне зростання країн. Так, С. Бакарі зосередив своє дослідження на експорті цитрусових та його впливі на економічне зростання в Тунісі з 1970 р. по 2016 р. та показав, що, «хоча експорт цитрусових не має значного впливу на економічне зростання в довгостроковій перспективі, існує короткостроковий позитивний причинно-наслідковий зв'язок від експорту цитрусових до економічне зростання» [40]. Це свідчить про те, що експорт цитрусових може принести певну економічну вигоду, але не є основним рушієм довгострокового зростання, що вказує на необхідність стратегічних реформ для кращого використання цього сектора. Подібне дослідження Бакарі С. провів щодо впливу експорту оливкової олії на економічне зростання в Тунісі. У цьому дослідженні було виявлено, що «експорт оливкової олії позитивно впливає на економічне зростання як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі». Результати показали, що «експорт оливкової олії робить значний внесок в економічне зростання, підтверджуючи позитивні ефекти «політики, яка підтримує та розширює сектор оливкової олії для підвищення його потенціалу зростання» [41].

Бакарі С. також досліджував вплив експорту овочів на економічне зростання в Тунісі. Дослідження дозволило виявити позитивний вплив експорту овочів на економічне зростання як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі [42]. Це підкреслює важливість овочів як джерела економічного зростання та свідчить про те, що інвестиції в цей сектор можуть ще більше посилити його внесок у національну економіку. Досліджуючи північно-африканські особливості торгівлі аграрною продукцією, Бакарі С. та Мабрукі М. проаналізували вплив торгівлі сільськогосподарською продукцією на економічне зростання, використовуючи дані з 1982 р. по 2016 р., що дозволило їм зробити висновки про «позитивну кореляцію між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням, хоча кореляція між імпортом сільськогосподарської продукції та зростанням є слабкою» [43]. Результати цього дослідження підкреслюють важливість експорту

сільськогосподарської продукції як рушія економічного зростання та необхідність динамічної торговельної політики та інвестицій у сільськогосподарську продукцію для максимального використання цього потенціалу. Розширюючи географічні рамки дослідження, Бакарі С. та Мабрукі М. оцінили вплив сільськогосподарського експорту на економічне зростання в Південно-Східній Європі та виявили «сильну позитивну кореляцію між експортом сільськогосподарської продукції та ВВП», що свідчить про те, що «експорт сільськогосподарської продукції є значним джерелом економічного зростання в цьому регіоні» [44]. Ґрунтуючись на цих результатах, вчені визначили збільшення інвестицій у сільськогосподарський сектор та підвищення ефективності торговельної політики важливим напрямом державної політики з метою кращого використання потенціалу сільськогосподарського експорту.

Експорт сільськогосподарської продукції значною мірою сприяє економічному зростанню, створюючи дохід, створюючи робочі місця та підтримуючи суміжні галузі. Хоча вплив різниться в різних контекстах, загальні переваги підкреслюють важливість сприяння продуктивності сільського господарства та якості експорту. Ефективна політика та інвестиції в сільське господарство можуть посилити ці позитивні ефекти, сприяючи сталому економічному розвитку та стійкості.

1.3. Методика дослідження торгівлі аграрною продукцією та її впливу на національну економіку

Зростання торгівлі сільськогосподарською продукцією сприяє забезпеченню все більшої кількості людей якіснішими, різноманітнішими та дешевшими продуктами харчування. Ця торгівля також прямо чи опосередковано є джерелом добробуту та доходу для мільйонів людей. Багато країн отримують більшу частину іноземної валюти, необхідної для фінансування закупівлі імпортованих товарів та економічного розвитку, а для інших країн продовольча безпека значною мірою залежить від здатності

фінансувати імпорт продовольства. Як і будь-яка діяльність із залученням продавців і покупців, і, можливо, більше, ніж будь-яка інша, торгівля сільськогосподарською продукцією є джерелом конфлікту інтересів і міжнародних суперечок. На думку вчених, частково це пояснюється тим, що на сільськогосподарську політику часто впливають лобістські інтереси, а не лише національні, міжнародні чи глобальні міркування [44]. Іншими факторами є поява дедалі серйозніші спотворення на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції, а також роль торгівлі сільськогосподарською продукцією для забезпечення продовольчої безпеки, що надає їй значного політичного, соціально-економічного та стратегічного виміру.

У науковій літературі переважно досліджується значення, характер взаємозв'язків та інтенсивність впливу сільськогосподарського експорту на економічне зростання в країнах. Проте, емпіричні дослідження в контексті вивчення аграрної торгівлі між однією країною та групою країн ніколи не проводилися. Тому для обґрунтування методики дослідження впливу торгівлі сільськогосподарською продукцією України з країнам ЄС розглянемо методичні підходи, що були використані вченими для оцінки впливу аграрного експорту на економічне зростання країн-експортерів.

Насамперед, необхідно визначити основні категоріальні поняття, які будуть використані у нашому дослідженні.

1. Експорт аграрної продукції - це «доставка сільськогосподарських товарів або продуктів, сирих чи перероблених, з порту країни або продаж агропродовольства, виробленого в країні походження, на ринки інших країн» [45].

2. Економічне зростання країни - це «збільшення обсягу та вартості товарів і послуг, вироблених національною економікою за певний період часу, і зазвичай розраховується як відсоток зростання реального валового внутрішнього продукту (ВВП)» [45]. Згідно іншого визначення, під економічним зростанням розуміється збільшення спроможності економіки виробляти товари та послуги в один період часу порівняно з попереднім

періодом. Економічне зростання можна виміряти в номінальному вираженні, яке включає інфляцію, або в реальному вимірі, скоригованому на інфляцію. Зростання зазвичай розраховується в реальному вираженні, тобто з поправкою на інфляцію, щоб усунути спотворюючий вплив інфляції на ціну вироблених товарів [46].

У науковій літературі аналіз експорту сільськогосподарської продукції зазвичай проводиться з використанням таких показників, як: кількість та вартість експорту основних товарних груп агропродовольства; співвідношення вартості аграрної продукції та загальних обсягів експорту товарів; темпи зростання (зниження) вартості експорту основних агропродовольчих товарів до попереднього року або базового періоду [47]. Також важливою складовою дослідження є аналіз структури аграрного експорту за основними товарними групами шляхом розрахунку частки окремого товарної групи в загальних обсягах експорту агропродовольства, що дозволяє визначити основні товари, які формують аграрну спеціалізацію країни, та оцінити структурні трансформації в динаміці у довгостроковому періоді.

Відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗД) статистичні дані про торгівлю аграрною продукцією подаються за чотирма укрупненими групами, в кожній з яких виділяються окремі товарні підгрупи згідно двозначної кодифікації (рис. 1.1).

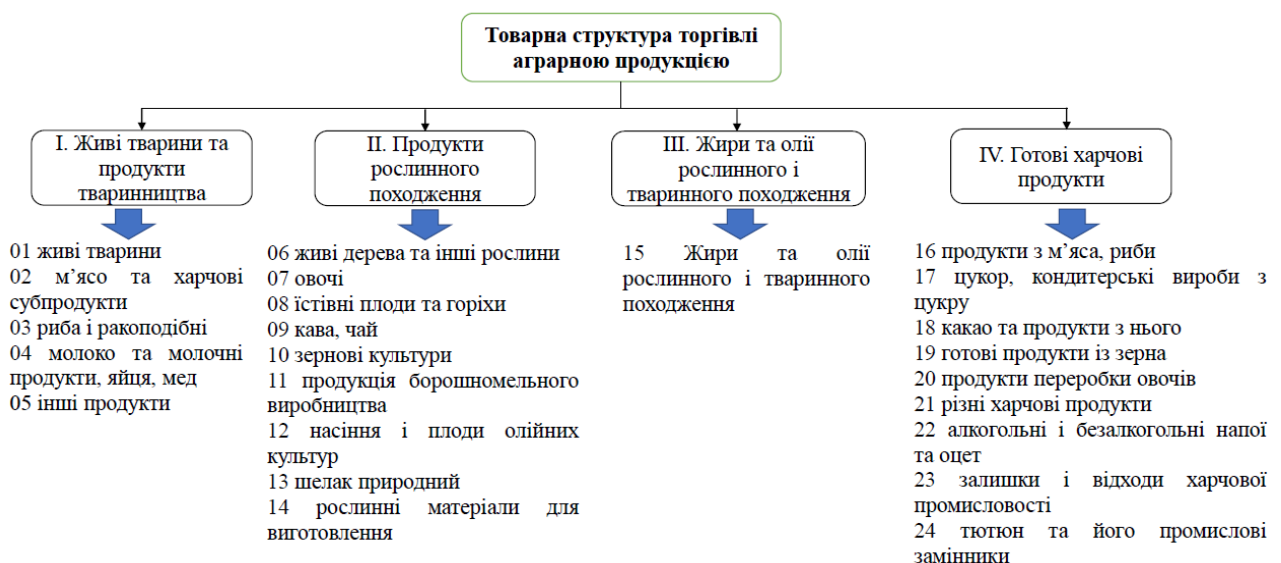

Рис. 1.1. Класифікація товарних груп в торгівлі аграрною продукцією
Джерело: побудовано автором за [48]

Важливою складовою дослідження торгівлі аграрною продукцією є визначення впливу експорту агропродовольства на економічне зростання країни. Необхідно проводити таку оцінку, щоб встановити чи може зростання аграрного експорту посилити зростання, що, своєю чергою, сприяє покращенню платіжного балансу. При цьому варто звернути увагу на те, що сільськогосподарська продукція має сировинний характер, а надмірна залежність економіки країни від експорту сировини має негативні наслідки для економічного розвитку у довгостроковому періоді. Зокрема, вони проявляються через явище «голландської хвороби», яке виникає у випадку використання сировинного ресурсу як джерела будь-якого значного зростання надходження іноземної валюти. Негативні ефекти для економіки зумовлені надходженнями валюти від експорту сировини та розвитком залежних від сировинних ресурсів галузей при нехтуванні іншими секторами [49]. Високі доходи від експорту сільськогосподарської сировини підвищують обмінний курс національної грошової одиниці, погіршують платіжний баланс, оскільки вартість імпорту зростає через зростання попиту на імпортні товари, які в країні не виробляються.

Використовуючи теорію надлишку, запропоновану Адамом Смітом, яка припускає існування надлишкових і незадіяних людських і матеріальних ресурсів, особливо в розвинених країнах. Згідно з цим підходом, торгівля не спричиняє жодного перерозподілу ресурсів (праці), а скоріше передбачає, що з наявного надлишку землі та праці буде вироблено більше сировини. Тобто торгівля тут створює додаткові можливості для залучення невикористаних ресурсів (праці та землі). Але як тільки запас землі вичерпується, подальше зростання припиняється. Знову ж таки, коли ціни на сировину мають тенденцію до зростання через нееластичність пропозиції щодо зростаючого попиту, зовнішня торгівля зрештою скорочується, а процес зростання країни ще більше нівелюється [46].

З огляду на вище наведене, можемо висунути дві гіпотези: (1) аграрний експорт з України до ЄС позитивно впливає на економічне зростання України;

(2) аграрний експорт з України до ЄС не впливає або має негативний вплив на економічне зростання України.

Дослідження впливу торгівлі на економіку традиційно ґрунтуються на стандартній неокласичній виробничій функції, що була розвинута вченими до розширеної неокласичної моделі зростання, яка включає торгівлю як одну з ключових детермінант економічного розвитку країн. Стандартна неокласична виробнича функція описує результат діяльності національної економіки як функцію витрат, праці та капіталу. Загальне зростання економіки пов'язане зі змінами капіталу та праці через основну виробничу функцію [50], яка описується функціональною залежністю:

$$Y = F(K, L), \quad (1.1)$$

де Y - національний обсяг виробництва (ВВП), K - капітал, L - праця.

Ресурси економіки розподіляються між експортним і неекспортним виробництвом (товари для місцевого споживання), а загальний обсяг виробництва є сумою випуску в двох секторах. Нехай N позначає випуск з неекспортного сектора, а X позначає випуск з експортного сектору (проміжний показник загального експорту), тоді:

$$N = F(K_n, L_n, X), \quad (1.2)$$

$$X = G(K_x, L_x), \quad (1.3)$$

де N – це неекспорт, X – експорт, K_n і K_x – відповідні запаси капіталу неекспортного сектора та експортного сектора, L_n і L_x – відповідний потенціал робочої сили неекспортного сектора та експортного сектора відповідно.

Вчені припустили, що співвідношення граничних факторів продуктивності в секторах відхиляється від одиничного на коефіцієнт Φ , що дозволяє записати співвідношення між функціями 1.2 та 1.3 наступним чином:

$$\frac{G_K}{F_K} = \frac{G_L}{F_L} = (1 + \Phi), \quad (1.4)$$

де G_K , G_L – відповідна факторна гранична продуктивність в експортному секторі; F_K , F_L - відповідна факторна гранична продуктивність у неекспортному секторі [51].

Крім виробничих факторів, випуск продукції в кожному секторі також залежить від інших факторів, які є унікальними для цього сектора і відрізняють його від інших. Ці фактори називаються «зовнішніми», оскільки вони не відображені в ринковій ціні, і включають зокрема: запровадження вдосконалених виробничих технологій, навчання високоякісної робочої сили, розвиток ефективного та конкурентоспроможного на міжнародному рівні менеджменту, стабільніший потік імпортованих ресурсів. За відсутності цих зовнішніх ефектів $\Phi=0$, тобто продуктивність факторів є однаковою в усіх секторах. Але експортні сектори, як правило, мають вищу граничну продуктивність факторів виробництва, тому $\Phi>0$. Диференціювання рівнянь (1.2) і (1.3) дозволяє отримати наступні залежності:

$$\dot{N} = F_K \cdot I_n + F_L \dot{L}_n + F_x \cdot \dot{X}, \quad (1.5)$$

$$\dot{X} = G_K \cdot I_x + G_L \dot{L}_x, \quad (1.6)$$

де I_n та I_x – відповідні галузеві інвестиції, L_n та L_x – відповідні секторальні зміни чисельності працівників, F_x – граничний вплив експорту на неекспортний випуск, \dot{N} та \dot{X} – зміни у відповідному галузевому випуску продукції [51].

Таким чином, теоретичним підґрунтям оцінки внеску аграрного експорту в економічне зростання країни є положення неокласичної моделі зростання Р. Солоу [52], яка була розвинена у модель зростання Солоу-Свона, засновану на виробничій функції. Модель зростання Солоу-Свона пояснює економічне зростання в довгостроковій перспективі за рахунок накопичення капіталу, праці та технічного прогресу. Враховуючи привабливість моделі Солоу-Свона, її часто використовують як основу для різних модифікацій залежності економічного зростання від факторів, вплив яких цікавить вчених [53].

Згідно з гіпотезою про постійну віддачу від масштабу, функція сукупного виробництва визначається як:

$$Y_t = K_t^\alpha \cdot L_t^\beta \cdot B_t, \quad (1.7)$$

де змінні описують відповідно ВВП (Y_t), капітал (K_t), працю (L_t) та параметр продуктивності Хікса (B_t).

Оскільки сільське господарство є рушійною силою економічного розвитку, Хва Е. представив у моделі зростання Солоу-Свона сільськогосподарське виробництво, щоб зафіксувати внесок сільського господарства в економічне зростання [54]. Відповідно до цього підходу, такі змінні, як експорт і рівень інфляції, є основними факторами для пояснення загального зростання продуктивності [Там же], а тому ці змінні були введені в теоретичну модель Солоу-Свона.

Для дослідження впливу експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання Лані Т. та Батака А. розширили модель Солоу-Свона, включивши до неї експорт сільськогосподарської та несільськогосподарської продукції, індекс споживчих цін і реальний обмінний курс. Отже, параметр B у рівнянні (1.1) стає функцією цих змінних відповідно до такого виразу:

$$B = f(X_a, X_{na}, CPI, E) = X_{at}^{\delta} \cdot X_{nat}^{\varphi} \cdot CPI_t^{\gamma} \cdot E_t^{\mu}, \quad (1.8)$$

де X_a - сільськогосподарський експорт, X_{na} - несільськогосподарський експорт, CPI - індекс споживчих цін і E - обмінний курс. Заміна параметра B його виразом (1.8) у рівнянні (1.7) дає наступну залежність:

$$Y_t = K_t^{\alpha} \cdot L_t^{\beta} \cdot X_{at}^{\delta} \cdot X_{nat}^{\varphi} \cdot CPI_t^{\gamma} \cdot E_t^{\mu}, \quad (1.9)$$

Логарифмуючи рівняння (1.9), отримуємо таку економетричну модель:

$$\ln Y_t = \lambda + \alpha \ln K_t + \beta \ln L_t + \delta \ln X_{at} + \varphi \ln X_{nat} + \gamma \ln CPI_t + \mu \ln E_t + \varepsilon_t, \quad (1.10)$$

де ε_t - помилка, α , β , δ , φ , γ , μ - параметри, які потрібно оцінити [55].

Отже, щоб описати складний зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням, вчені використовують кілька ключових змінних. Економічне зростання (Y) вимірюється валовим внутрішнім продуктом (ВВП) у постійних цінах, що відображає реальний обсяг виробництва та тенденції зростання за вказаний період. Капітал (K) представлений валовим накопиченням основного капіталу в постійних цінах, що вказує на рівень інвестицій у фізичні активи, які є вирішальними для виробництва. Праця (L) кількісно визначається загальною чисельністю працівників в аграрному секторі, підкреслюючи наявну робочу силу, яка бере участь в економічній діяльності. Експорт сільськогосподарської

продукції (AX) оцінюється через загальну вартість експорту сільськогосподарської продукції в постійних цінах, характеризуючи дохід, отриманий від продажу сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку. Крім того, вважається, що інший експорт (OX), що охоплює несільськогосподарську продукцію, та імпорт (M), що вказує на загальні витрати на іноземні товари та послуги, забезпечують комплексну характеристику динаміки торгівлі.

Згідно з цим підходом, базова модель для дослідження впливу аграрного експорту на економічне зростання визначається таким чином:

$$\ln Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \cdot \ln K_t + \beta_2 \cdot \ln L_t + \beta_3 \cdot \ln AX_t + \beta_4 \cdot \ln OX_t + \beta_5 \cdot \ln M_t + \varepsilon_t, \quad (1.11)$$

де $\ln Y_t$ - натуральний логарифм ВВП для країни в момент часу «t»; $\ln K_t$, $\ln L_t$, $\ln AX_t$, $\ln OX_t$ і $\ln M_t$ представляють натуральні логарифми капіталу, праці, сільськогосподарського експорту, іншого експорту та імпорту відповідно; β_0 – постійна величина; $\beta_1 \dots \beta_5$ – коефіцієнти для кожної пояснювальної змінної; ε_t - рівень помилки [56].

Ґрунтуючись на розглянутих вище методичних підходах до оцінки впливу експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання, представимо модель, яка буде використана у нашому дослідженні, у вигляді функціональної залежності:

$$GDP = f(Exp_{agr}, Exp, Infl, K_{agr}, L_{agr}). \quad (1.12)$$

Економетрична форма функціональної залежності 1.12 буде мати такий вигляд:

$$\begin{aligned} \ln GDP = & b_0 + b_1 \ln Exp_{agr} + b_2 \ln Exp + b_3 \ln Infl + \\ & b_4 \ln K_{agr} + b_5 \ln L_{agr} + u, \end{aligned} \quad (1.13)$$

де GDP - реальний ВВП (темп зростання); Exp_{agr} - сільськогосподарський експорт; Exp – несільськогосподарський експорт; $Infl$ – рівень інфляції, що визначається за допомогою індексу споживчих цін; K_{agr} – капітальні інвестиції в аграрний сектор; L_{agr} – чисельність працівників сільськогосподарських підприємств; b_0 - постійна величина; $b_1 \dots b_5$ - коефіцієнти пояснювальних змінних, зафіксованих у моделі; u – похибка.

Таким чином, для оцінки впливу торгівлі аграрною продукцією з країнами ЄС на економічне зростання України використаємо економетричну модель, в якій вектор залежної змінної включає ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одну особу та індекс ВВП, а незалежні змінні включають показники сільськогосподарського експорту, несільськогосподарського експорту, індексу споживчих цін, капітальних інвестицій в аграрний сектор, чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. Для проведення дослідження використаємо дані Державної служби статистики України про торгівлю України з країнами ЄС за 2014-2023 рр. та показники, що характеризують капітал та робочу силу в сільському господарстві, і рівень інфляції у цей же період.

Висновки до розділу

1. Особливості торгівлі сільськогосподарською продукцією зумовлені тим, що вона є основною сировиною для виробництва продуктів харчування, а стабільність цін на продовольство значною мірою визначають ситуацію на загальному національному ринку країни та рівень інфляції. Сезонний характер сільськогосподарського виробництва призводить до розбалансованості попиту і пропозиції на продовольчі товари стратегічного значення, а тому необхідним є державне регулювання аграрного сектору. Державне втручання в сільське господарство включає систему заходів та інструментів, які можуть бути застосовані на рівні країни або такого інтеграційного об'єднання, як ЄС. Вступ до ЄС передбачає припинення реалізації існуючої національної аграрної політики та початок застосування Спільної аграрної політики. САП передбачає наявність єдиного ринку (без мит на взаємну торгівлю), пріоритетність громади в задоволенні потреб у сільськогосподарській продукції (захист імпорту, спільне володіння, митна політика) та існування фінансової солідарності (спільне фінансування). Застосування САП логічно призводить до змін чинного законодавства та нормативно-правових актів у сфері сільського господарства, змін у застосовуваних заходах та інструментах, реалізації аграрної політики, пристосуванні до встановлених цін на сільськогосподарську продукцію.

2. Незважаючи на те, що аграрна продукція має сировинний характер і порівняно невисокий рівень доданої вартості, її експорт здійснює істотний вплив на динаміку показників економічного зростання у більшості країн, що розвиваються. Результати емпіричних досліджень підтверджують переважно позитивний вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання, що пояснюється вагомою роллю аграрного сектору у формуванні національного доходу, створенні робочих місць та забезпеченні сировиною суміжних галузей промисловості, зокрема виробництва продуктів харчування, напоїв, жирів та олій. Хоча вплив сільськогосподарського експорту різниться залежно від його товарної структури та країни-експортера, загальні переваги такої торгівлі підкреслюють важливість державної політики з метою підвищення продуктивності сільського господарства та якості експорту. Ефективна політика держави та підтримка інвестицій в сільське господарство можуть посилити ці позитивні ефекти, сприяючи сталому економічному розвитку та стабільності національної економіки.

3. З огляду на неоднозначний вплив аграрного експорту на економічне зростання країн, для подальшого дослідження сформульовано такі гіпотези: (1) аграрний експорт з України до ЄС позитивно впливає на економічне зростання України; (2) аграрний експорт з України до ЄС не впливає або має негативний вплив на економічне зростання України; (3) надходження аграрної продукції з України не впливає на економічне зростання країн ЄС. Для перевірки гіпотез про вплив торгівлі аграрною продукцією з країнами ЄС на економічне зростання країн використаємо економетричну модель, в якій залежна змінна почергово буде описуватися показниками ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одну особу та індекс ВВП, а незалежні змінні включають показники сільськогосподарського експорту, несільськогосподарського експорту, індексу споживчих цін, капітальних інвестицій в аграрний сектор, чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. Для проведення дослідження доцільно використати дані Державної служби статистики України про торгівлю України з країнами ЄС за 2014-2023 рр. та показники, що

характеризують капітал та робочу силу в сільському господарстві, і рівень інфляції у цей же період.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З ЄС АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

2.1. Характеристика аграрного сектору ЄС та європейського ринку сільськогосподарської продукції

Сільське господарство є одним із найдавніших у світі видом господарської діяльності, яке багато століть становило основу прогресу та сприяло розвитку багатьох європейських міст. Але з початком промислової революції сільське господарство почало поступово втрачати провідні позиції, оскільки країни активно розвивали промисловість та виробництво товарів масового споживання, а згодом відбувся перехід до економіки послуг.

Сьогодні аграрний сектор становить порівняно невелику частку економіки ЄС: за даними Євростату, у 2023 році внесок сільського господарства у ВВП Співтовариства був на рівні 218,1 млрд євро. Якщо говорити про це в певному контексті, то внесок сільського господарства в економіку ЄС був дуже подібним до ВВП Греції у 2023 р., яка є 16-ою за величиною економікою серед країн ЄС. Частка сільського господарства у ВВП становила 1,3%, що залишається стабільним показником упродовж останніх 15 років. Валова додана вартість сільськогосподарської промисловості ЄС, яка є різницею між вартістю всього, що вироблено первинним сільськогосподарським сектором ЄС, і вартістю послуг і товарів, що використовуються в процесі виробництва, становила 223,9 млрд євро в 2023 р. Тобто, з кожного 1 євро, витраченого на вартість товарів і послуг, використаних у процесі виробництва (відоме як проміжне споживання), сільськогосподарська галузь ЄС створила додану вартість у 0,71 євро. Ця відносна додана вартість у 2023 р. була нижчою за максимальне значення у 0,78 євро у 2017 р. та в усі наступні роки, за винятком 2022 р. [57].

Загальна вартість продукції, виробленої сільськогосподарським сектором ЄС у 2023 р., становила 537,1 млрд євро, включаючи вартість посівів, тварин, сільськогосподарських послуг, а також деяких товарів і послуг, які не були суто сільськогосподарськими, але які неможливо виміряти окремо. Трохи більше

половини (51,0%) вартості загального виробництва сільськогосподарської продукції ЄС у 2023 р. припадає на сільськогосподарські культури (273,6 млрд євро), серед яких овочі та садові рослини, а також зернові були найважливішими культурами. Майже дві п'ятих (39,9%) від загального обсягу виробництва припадає на тварин і продукти тваринного походження (214,3 млрд євро), причому більшу частину становили молоко та свині. Сільськогосподарські послуги (25,4 млрд євро) і невіддільна несільськогосподарська діяльність (23,8 млрд євро) становили 9,2% [57].

Країни ЄС робили різні внески у загальний обсяг виробленої сільськогосподарської продукції, що зумовлено відмінностями в обсягах виробництва, цінах, а також співвідношенням вирощених культур, тварин, зібраних продуктів тваринництва та пропонованих послуг. Переважна більшість (57,8%) загальної вартості виробництва сільськогосподарської продукції ЄС надходить від «великої четвірки» Франції (95,8 млрд євро), Німеччини (76,1 млрд євро), Італії (73,0 млрд євро) та Іспанії (65,6 млрд євро). Наступною групою країн ЄС були Нідерланди (41,5 млрд євро), Польща (36,8 млрд євро) та Румунія (22,2 млрд євро). Три чверті (76,5%) загальної вартості сільськогосподарської продукції ЄС у 2023 році надійшли з цих семи країн.

В процесі виробництва аграрної продукції фермери закупають товари та послуги, які використовуються як ресурси у виробничому процесі (насіння, добрива, корми для тварин і паливо для своїх тракторів, ветеринарні послуги) і називаються проміжним споживанням. Загальні витрати зменшилися у 2023 р., оскільки відбулося зниження вартості добрив, кормів, енергоносіїв і мастильних матеріалів, після того, як у 2022 р. вони різко подорожчали через вторгнення російських військ в Україну та, як наслідок, нестабільності на ринках. У 2023 р. проміжне споживання сільськогосподарського сектору склало 313,2 млрд євро в цілому по ЄС, що було приблизно на 9,4 млрд євро менше, ніж у 2022 р. [57].

Після стрімкого зростання загальних цін на товари та послуги, які споживаються в сільському господарстві у 2022 р. (на 31,2%), у 2023 р.

відбулося помірне їх зниження (на 4,7%), що зумовлене падінням цін на добрива та покращувачі ґрунту (-24,6%), енергоносії та мастила (-8,7%) та корми для тварин (-5,2%). Водночас продовжилося зростання цін на ветеринарні витрати (+12,0%), утримання будівель (+8,7%), насіння та садивний матеріал (+7,8%), засоби захисту рослин (+7,7%), утримання матеріалів (+7,5%).

Вартість продукції, виробленої сільськогосподарською галуззю ЄС у 2023 році, дещо зменшилася порівняно з максимумом, зафіксованим у 2022 р. Розрахункова вартість сільськогосподарської продукції у 2023 р. знизилася в номінальному вираженні на 1,5% від рівня 2022 р. Це незначне зменшення відносно пікового значення виробництва у 2022 р. практично не вплинуло на тенденцію до зростання, яка розпочалася у 2010 р. (рис. 2.1). Ця зміна номінальної вартості відображала баланс зниження обсягу виробництва (-2,3%) і незначного зростання номінальної ціни на сільськогосподарські товари та послуги в цілому (+0,8%).

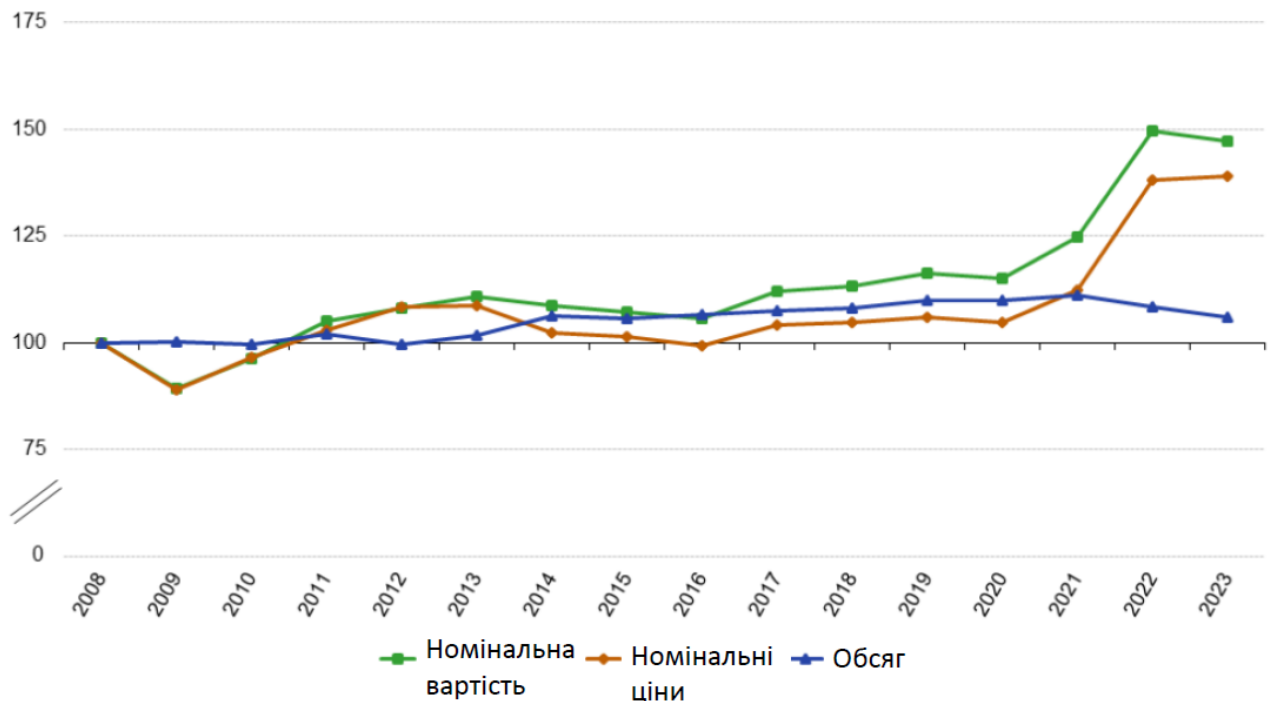

Рис. 2.1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції в ЄС у 2008-2023 рр. (2008 =100%, базові ціни)

Джерело: побудовано за даними [58]

Згідно оцінок Євростату, у секторі сільського господарства ЄС працюють 8,6 млн осіб, що складає 4,2% загальної чисельності зайнятих в економіці. Найбільше аграрних працівників зафіксовано у Румунії (1,76 млн осіб) та у Польщі (1,46 млн осіб). Зважаючи на те, що сільське господарство характеризується сезонністю та залученням працівників до збирання врожаю за тимчасовими угодами, фахівці Євростату оцінюють чисельність робочої сили в 17 млн осіб, що більш ніж удвічі перевищує загальну цифру. В аграрному секторі більшість керівників фермерських господарств – чоловіки, що становить 68,4%, з яких 57,6% є особи старшого віку (понад 55 років). У Нідерландах такий гендерний дисбаланс є найбільше вираженим, оскільки лише 5,6% фермерів є жінками, тоді як у Латвії та Литві співвідношення кількості чоловіків та жінок, зайнятих у сільському господарстві, є найбільш збалансованим [59].

Загальний обсяг зовнішньої торгівлі ЄС сільськогосподарською продукцією у 2023 р. становив 411 млрд євро (рис. 2.2). Вартість експорту (229 млрд євро) перевищувала вартість імпорту (182 млрд євро), відповідно, сформувався позитивне сальдо торгівлі у розмірі 46 млрд євро. Упродовж 2013-2023 рр. торгівля ЄС сільськогосподарською продукцією зростала в середньому на 4,6%. За цей період експорт (4,7%) зріс більше, ніж імпорт (4,4%). У 2023 р. частка сільськогосподарської продукції в загальній торгівлі ЄС становила 8,1%, що на 0,4 відсоткового пункту (в. п.) більше, ніж у 2013 р. З 2013 р. частка експорту є вища, ніж імпорту. Ця різниця була більшою у 2022 р., коли вона досягла 2,4 в. п.

У 2023 році Сполучене Королівство було найбільшим напрямком експорту сільськогосподарської продукції з ЄС (48,6 млрд євро, 22%) і другим за величиною джерелом імпорту до ЄС (15,8 млрд євро, 8%) після Бразилії (16,9 млрд євро, 9%). З України до ЄС у 2023 р. надходило 5% загального імпорту сільськогосподарської продукції. За часткою в імпорті до ЄС продукції рослинного походження у 2023 р. Україна посідала друге місце з показником 10% після Бразилії (11%). З України до ЄС у 2023 р. надійшло 14% всього

обсягу імпорту жирів та олій, що забезпечило нашій країні друге місце у географічній структурі імпорту цієї продукції після Індонезії (20%).

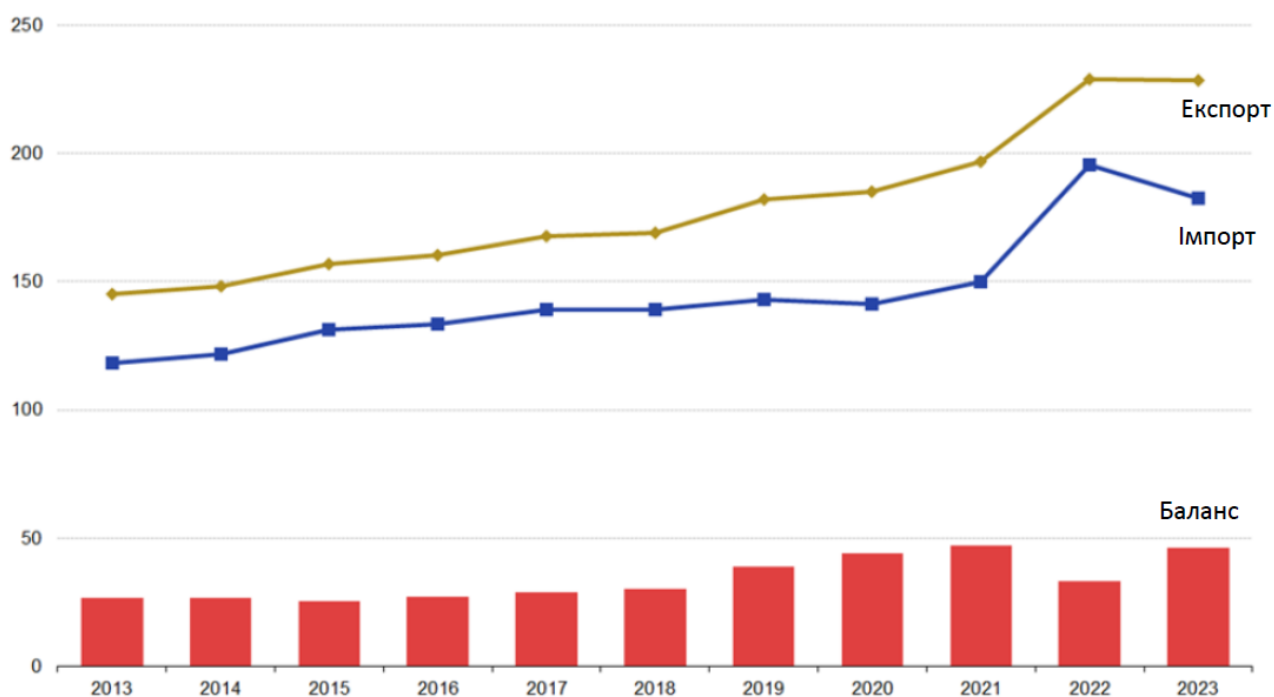

Рис. 2.2. Торгівля ЄС сільськогосподарською продукцією у 2013-2023 рр. (млрд євро)

Джерело: побудовано автором за даними [60]

У 2023 році у вартісному вимірі найбільшу групу в експорті ЄС становили продукти харчування (54%), меншою була частка продуктів тваринного походження (22%) та продуктів рослинного походження (22%), а частка жирів та олій становила лише 4%. У структурі імпорту частка харчових продуктів становила 37%, частка продуктів рослинного походження - 36%, продуктів тваринного походження - 20%, жирів та олій - 7%.

В експорті продуктів тваринництва переважали «м'ясо та їстівні м'ясні субпродукти» (36%, 16 млрд євро) та «молочна продукція; пташині яйця; натуральний мед; їстівні продукти тваринного походження» (42%, 19 млрд євро). В імпорті продуктів тваринного походження найбільшу частку становили «риба та ракоподібні, моллюски та інші водні безхребетні» (71%, 25 млрд євро). В експорті овочевої продукції найбільшу частку займали «зернові культури»

(28%, 13 млрд євро). В імпорті рослинної продукції найбільшою була частка «істівних фруктів та горіхів» (29%, 21 млрд євро). Жири та олії - це окрема категорія товарів, імпорт становив 15 млрд євро, а експорт - 10 млрд євро. Харчові продукти складаються з різних типів переробленої аграрної продукції. Найбільшу частку в експорті харчових продуктів склали «напої, алкогольні напої та оцет» (30%, 38 млрд євро), а імпорті переважали «залишки та відходи харчової промисловості; готові корми для тварин» (21%, 13 млрд євро).

Розмір ринку та залежність від зовнішніх постачальників роблять Європу привабливим цільовим ринком для постачальників із країн, що розвиваються. Європейські країни, які пропонують найбільше можливостей, це Іспанія, Італія, Великобританія, Нідерланди, Німеччина та Польща. Незважаючи на те, що в Європі вирощують певні види зернових, бобових і олійних культур, регіон все ще потребує імпорту багатьох інших видів. Залежність від імпорту в поєднанні з переходом до стійких і поживних культур робить Європу цікавим ринком для найближчих виробників основних культур, а також для постачальників унікального продукту, який відповідає європейському попиту.

Європа є сформованим і різноманітним ринком зернових, бобових і олійних культур. В Європейському Союзі знаходяться: три з десяти найбільших країн-імпортерів зерна у світі - Італія, Нідерланди та Німеччина; три з десяти найбільших країн-імпортерів бобових у світі - Італія, Німеччина та Іспанія; шість з десяти найбільших країн-імпортерів олійних культур у світі - Нідерланди, Болгарія, Німеччина, Іспанія, Італія та Франція.

Кілька великих світових ринків мають власне масштабне виробництво зернових, бобових і олійних культур (наприклад, США) і тому імпортують відносно невеликі обсяги, а ЄС є одним із найбільших регіонів-імпортерів у всьому світі (22% світового імпорту зерна, 42% імпорту олійних культур і 19% світової торгівлі бобовими). Більшість зерна, імпортованого ЄС, походить від виробників в Європі.

Упродовж тривалого часу спостерігалися певні коливання обсягів імпорту, головним чином викликані змінами обсягів місцевого виробництва. У

2018-2022 рр. загальний європейський імпорт був відносно стабільним і становив 52 млн т. на рік. Частка імпорту з країн, що розвиваються, до 2021 р. була досить стабільною на рівні 7-9% на рік, але в 2022 р. зросла до 13% [61]. Це було спричинено різким збільшенням імпорту пшениці з України та значним зростанням імпорту рису з М'янми.

В європейському імпорті зернових культур домінують Італія та Іспанія в Південній Європі та Німеччина, Нідерланди та Бельгія в Західній Європі. Разом до цих п'яти країн спрямовується 63% імпорту до ЄС. Головними імпортними продуктами більшості країн є пшениця та рис. Для кількох країн другим за обсягом імпорту продукт відрізняється: Італія (тверда пшениця), Нідерланди (пшеничне борошно), Німеччина (овес), Польща (несмажений солод). Франція є найбільшим виробником зерна в Європі, тому найбільшим імпортним продуктом країни є не пшениця, а рис [62].

Бобові надходять як з місцевого виробництва в Європі, так і з імпорту з-за меж ЄС. Найбільшим продуктом у цій товарній групі є сушений горох, на який припадає одна третина загального європейського імпорту. За період 2018-2022 рр. найбільш вражаючим було скорочення імпорту бобових з країн, що розвиваються (в середньому -8,7% на рік). Частка країн, що розвиваються, в європейському імпорті становила 23% у 2018 р., але знизилася до 18% у 2022 р., що було спричинено поступовим скороченням імпорту гороху з України. У 2018 р. імпорт гороху становив 280 тис. т., що було надзвичайно високим обсягом порівняно з іншими роками. Після 2018 р. імпорт гороху з України зменшився, а війна ще більше погіршила ситуацію, внаслідок чого у 2022 р. імпорт з України знизився до рекордно низького рівня – 31 тис. т. [61]. Зростання імпорту бобових з інших країн, що розвиваються, не змогло компенсувати значне падіння імпорту гороху з України. Найпомітніше зростання було зафіксовано щодо імпорту квасолі з Аргентини та Єгипту (37 тис. т. і 23 тис. т.), сушеного гороху, нуту і сочевиці з Туреччини (49 тис. т., 10 тис. т. і 4,5 тис. т.), а також сушеної сочевиці та квасолі з Індії (4,5 тис. т. і 5,5 тис. т.) [61].

Близько 70% олійних культур, імпортованих ЄС, походять із місцевого виробництва в Європі. Найбільшим товаром у цій товарній групі є насіння соняшнику, на яке припадає 75% загального європейського імпорту. Збільшення попиту в ЄС на насіння соняшнику було причиною помітного зростання частки країн, що розвиваються, у загальному імпорті – до 44% в 2022 р. Це було пов'язано з війною в Україні, яка призвела до руйнування традиційних логістичних маршрутів експорту української соняшникової олії у 2022 р. Одним із наслідків цього стало значне зростання українського експорту насіння соняшнику до ЄС - з 63 тис. т. у 2021 р. до 1,9 млн т. у 2022 р. Найбільшими країнами-імпортерами олійних культур в ЄС є країни, які імпортують великі обсяги насіння соняшнику: Болгарія, Угорщина, Румунія та Іспанія. Нідерланди також є великим імпортером насіння соняшнику, але також імпортують великі обсяги арахісу та інших олійних культур.

Основними європейськими ринками для зернових, бобових і олійних культур, що надають можливості експортерам із країн, що розвиваються, є Іспанія, Італія, Великобританія та Нідерланди, оскільки ці країни імпортують великі обсяги з країн, що розвиваються. Дві інші країни, які менше імпортують із країн, що розвиваються, але цікаві з точки зору можливостей, це Німеччина та Польща. Ці шість ринків мають спільні характеристики – головним чином значний імпорт зернових, бобових та олійних культур із країн, що розвиваються, загальний розмір ринку та актуальність сегментів ринку органічної продукції або справедливої торгівлі.

Іспанія є чистим імпортером і найбільшим ринком бобових в ЄС, але частка прямого імпорту з країн, що розвиваються, все ще відносно низька. Загальне споживання зерна в Іспанії в 2023 р. на рівні 34,5 млн метричних т., 75% з яких йде на виробництво кормів для тварин. Іспанський імпорт пшениці становить 59% від загального імпорту зернових, бобових і олійних культур у всьому світі. Іспанія є провідним європейським напрямком для таких продуктів із країн, що розвиваються: пшениця, жито та сорго з України (1 млн 59 тис. т. та 12 тис. т. у 2022 р., найбільші поставки з України в Європі); рис, насіння

соняшнику та нут з Аргентини (90 тис. т., 33 тис. т. та 3,6 тис. т.), квасоля (34 тис. т.), рис з М'янми та Пакистану (124 тис. т. та 53 тис. т.).

Італія є одним з найбільших європейських імпортерів зерна та бобових. Невелика частина (близько 10%) цієї продукції йде на реекспорт. Італія є другим за величиною імпортером зернових, бобових і олійних культур із країн, що розвиваються. Відповідно, Італія є провідним європейським напрямком для постачання досить великої кількості товарів із країн, що розвиваються: пшениця, сорго та горох з України (358 тис. т., 6,2 тис. т. та 5,9 тис. т. у 2022 р.), квасоля та арахіс з Аргентини (40 тис. т. та 23 тис. т.), рис з М'янми, Пакистану, Індії, В'єтнаму, Гайани та Камбоджі (118 тис. т., 88 тис. т., 18 тис. т., 32 тис. т., 24 тис. т. і 14 тис. т. відповідно), пшениця та тверда пшениця з Казахстану (167 тис. т. та 101 тис. т.).

Німеччина має найбільшу економіку та найбільше населення з усіх європейських країн. Країна є найбільшим у світі виробником жита, а також великим споживачем спеціального зерна з доданою вартістю та ключовим експортером цих продуктів. У 2022 р. загальний імпорт Німеччини досяг 226 тис. т. У 2018-2022 рр. обсяги імпорту знизилися в середньому на 3,9%, головним чином через високу інфляцію в 2022 р., яка призвела до зниження витрат на продукти харчування. Німеччина є важливим торговим партнером Нідерландів та Італії, а також провідним європейським напрямком для наступних продуктів із третіх країн: просо, зерна гірчиці та кукурудзяний крохмаль з України (8,9 тис. т., 8,1 тис. т. та 4,9 тис. т. у 2022 р.), арахіс з Аргентини та Нікарагуа (40 тис. т. і 4,6 тис. т.), насіння соняшнику з Молдови (8,5 тис. т.), рису з В'єтнаму (9,8 тис. т.).

Польща є одним з найбільших європейських імпортерів зернових та олійних культур. Більшість цих продуктів реекспортується або безпосередньо (транзитна торгівля), або після обробки. Хоча Польща не входить до числа провідних імпортерів ЄС зернових, бобових і олійних культур із країн, що розвиваються, країна демонструє значний потенціал. Польща є важливим торговим партнером Німеччини та Нідерландів, що також сприяє її високому

рейтингу як країни-імпортера. Польща вже стала важливим напрямком для кількох продуктів із країн, що розвиваються: тверда пшениця, горох і пшеничне борошно з України (20 тис. т., 14 тис. т., 9 тис. т. у 2022 р.) та пшениця, жито, просо та сорго з України (503 тис. т., 17 тис. т., 8,1 тис. т. і 7,7 тис. т.), арахіс з Аргентини (57 тис. т.) і насіння маку з Китаю (3,3 тис. т.), рис з М'янми, Бразилії та Гайани (65 тис. т., 12 тис. т. і 8,2 тис. т.) [63]. Європейський імпорт плющеного або лущеного зерна із країн, що розвиваються, сягнув 2300 т. у 2022 р. Обсяг імпорту щорічно збільшувався на 5,3% з 2018 року. Україна у 2022 р. експортувала 451 т. і є другим після Індії (1,2 тис. т.) постачальником таких продуктів до країн ЄС.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що попри розвинений аграрний сектор багатьох європейських країн та багатосторонню підтримку фермерів, яка надається в межах програм Спільної аграрної політики ЄС, Європейський Союз є нетто-імпортером багатьох видів сільськогосподарської продукції. Незважаючи на повномасштабне вторгнення російських військ, Україна зберігає міцні позиції на ринку сільськогосподарської продукції в ЄС як постачальник сировинної продукції (пшениця, сорго та горох, жито, просо, зерна гірчиці), а також продуктів, що зазнали переробки (кукурудзяний крохмаль, пшеничне борошно) і мають вищу додану вартість порівняно з зерновими культурами.

2.2. Динаміка та структурні особливості торгівлі України та ЄС аграрною продукцією

Умови торгівлі України з країнами ЄС значно покращилися за останні десять років завдяки підписанню та впровадженню положень «Угоди про асоціацію між ЄС та Україною», включаючи «Поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі» (ПВЗВТ), яка була підписана у 2014 р. Угода про асоціацію Україна-ЄС стала основним інструментом пришвидшення євроінтеграції нашої країни за рахунок поглиблення політичних відносин, зміцнення економічних зв'язків і впровадження спільних цінностей.

Запровадженню ПВЗВТ передувало рішення ЄС у квітні 2014 року в односторонньому порядку скасувати ввізні мита для України через автономні торговельні заходи (АТМ), надавши їй тарифні преференції. Метою було скасування 94,7% діючих митних зборів ЄС на імпорт промислових товарів і всіх митних зборів на імпорт сільськогосподарської продукції, одночасно знижуючи митні збори на деякі хімічні та інші продукти походженням з України.

Рішення ЄС лібералізувати торгівлю з Україною було зумовлене багатьма факторами, серед яких основними є потенційні вигоди для економічного розвитку України, забезпечення фінансової підтримки України з боку ЄС для пом'якшення відповідних фіскальних наслідків (наприклад, втрата митних надходжень), просування європейських норми та цінностей за межами ЄС. Це може свідчити про те, що ЄС, зміцнюючи економічні зв'язки з Україною, намагався сформувати міжнародне середовище відповідно до власних інтересів.

Правила і умови торгівлі в рамках ПВЗВТ тимчасово застосовуються з 1 січня 2016 р., а у 2023-2024 рр. продовжується реалізація Плану пріоритетних дій щодо посиленої імплементації ПВЗВТ, що передбачає конкретні заходи для прискорення та моніторингу повного впровадження вільної торгівлі між Україною та ЄС та забезпечення кращого доступу українських товаровиробників до єдиного ринку ЄС.

ЄС є найбільшим торговим партнером України, на частку якого припадає 56% торгівлі товарами в 2023 р. Україна є 16-м найбільшим торговельним партнером ЄС, на яку припадає 1,2% загальної торгівлі товарами ЄС минулого року. Загальна торгівля товарами між ЄС та Україною сягнула 61,9 млрд євро у 2023 р., тобто торгівля товарами зросла більш ніж удвічі з моменту набуття чинності ПВЗВТ у 2016 р. Імпорт ЄС з України у 2023 р. становив 22,8 млрд євро. Основними товарами українського експорту до ЄС за вартістю є зернові культури (21,9% від загального експорту), тваринні або рослинні жири та олії (9,2%), руди, шлак і зола (8,3%), насіння олійних культур (8,2%), залізо та сталь (7,9%). У 2023 р. Україна залишалася третім за величиною джерелом імпорту

агропродовольчої продукції в ЄС за вартістю. Експорт ЄС в Україну у 2023 р. становив 39,1 млрд євро. Основні статті експорту ЄС в Україну – мінеральне паливо та мінеральні масла (16,6% від усього експорту), автомобілі (9,9%), машини (9,1%), електричні машини (8,9%) та зброї та боєприпасів (4,3%) [64].

Після впровадження ПВЗВТ торгівля між Україною та ЄС неухильно зростала в обох напрямках, забезпечуючи вихід української економіки з кризи. Проте товарообмін характеризувався істотною асиметричністю. У 2021 р. ЄС був головним торговельним партнером України, частка якого становила понад 40% її торгівлі. Водночас Україна посідала лише 17-те місце (1,3%) в експорті ЄС і 15-те місце (1,1%) в імпорті товарів ЄС. Серед країн ЄС найбільшим партнером України була Польща, як за обсягами імпорту з України, так і експорту товарів на її територію.

За оцінками фахівців, ПВЗВТ показала середню ефективність, що не відповідало завищеним очікуванням українського суспільства. Головні бар'єри для повної реалізації переваг цієї угоди мали своє джерело в інституційній слабкості України, оскільки вони були пов'язані з низьким рівнем верховенства права, корупцією, взаємозв'язком адміністрації з великим бізнесом та олігархічними впливами [65]. Усвідомлення цих проблем та їх вирішення є важливими кроками з точки зору підвищення ефективності зовнішньої торгівлі України після надання ЄС особливих привілеїв у торгівлі сільськогосподарською продукцією, пов'язаних із війною.

Зростання вартості українського експорту агропродовольчої продукції до ЄС відбулося внаслідок збільшення його обсягів завдяки призупиненню з червня 2022 р. Європейською Комісією (ЄК) мита та тарифних квот на її імпорт. Після різкого зниження на початку вторгнення російських військ вартість імпорту ЄС з України продовжувала зростати, досягнувши піку в листопаді та грудні 2022 р. (понад 1 млрд євро).

За даними Державної служби статистики України, у 2023 р. загальний обсяг українського аграрного експорту до ЄС становив 11,2 млрд дол. США, а країни ЄС експортували в Україну сільськогосподарських товарів на 3,3 млрд

дол. США. У трійку найбільших імпортерів українських товарів увійшли Румунія, Польща та Іспанія. Найбільше товарів Україна імпортувала з Польщі, Італії та Німеччини. Однак слід зазначити, що повномасштабна війна (і, як наслідок, втрата частини ринків збуту), односторонні торгові преференції з боку Європейського Союзу та періодична блокада західних кордонів польськими фермерами суттєво вплинули на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України. Зокрема, за період 2021-2023 рр. Україна збільшила експорт сільськогосподарської продукції до ЄС на 3,5 млрд дол. США (хоча загальний обсяг українського аграрного експорту за відповідний період скоротився на 5,8 млрд дол. США).

У період з 2021 р. по 2023 р. аграрний експорт з України до Польщі збільшився більш ніж на 50%, експорт до Румунії - у 18 разів. Ці дві країни вимагали обмежень на експорт української сільськогосподарської продукції до ЄС навесні 2023 р. Проте, на відміну від Польщі, румунські фермери не протестували після закінчення терміну дії вищезазначених обмежень у вересні 2023 р. Значні обсяги української сільськогосподарської продукції (переважно зерна) імпортують Польща та Румунія, що зумовлено наявністю спільного кордону з Україною, а тому більшість цієї української аграрної продукції спрямовуються в результаті до країн Західної Європи. Крім незначного збільшення обсягів (на 0,5 млрд дол. США), суттєвих змін у структурі імпорту української сільськогосподарської продукції з ЄС у 2021-2023 рр. не відбулося.

Угода про поглиблену та всеосяжну вільну торгівлю між Україною та ЄС набула чинності на початку 2016 року, що суттєво вплинуло на обсяги українського експорту до ЄС (рис. 2.3). До повномасштабного вторгнення російських військ в Україну максимальна частка сільськогосподарських товарів в українському експорті до ЄС становила 37,6%, але у 2023 р. цей показник досяг 51%. Згідно з класичною теорією міжнародної торгівлі, лібералізація міжнародної торгівлі призводить до збільшення експорту товарів, у яких країна має порівняльну перевагу (тобто здатність виробляти одиницю товару за нижчими альтернативними витратами, ніж її торгові партнери). Однак у

випадку України знищення промислових потужностей і збільшення внутрішнього попиту призвели до скорочення експорту металургії та важкої промисловості. Таким чином, рівень спеціалізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, який ми спостерігаємо зараз, є аномально високим і лише частково пояснюється односторонніми торговими преференціями з боку ЄС.

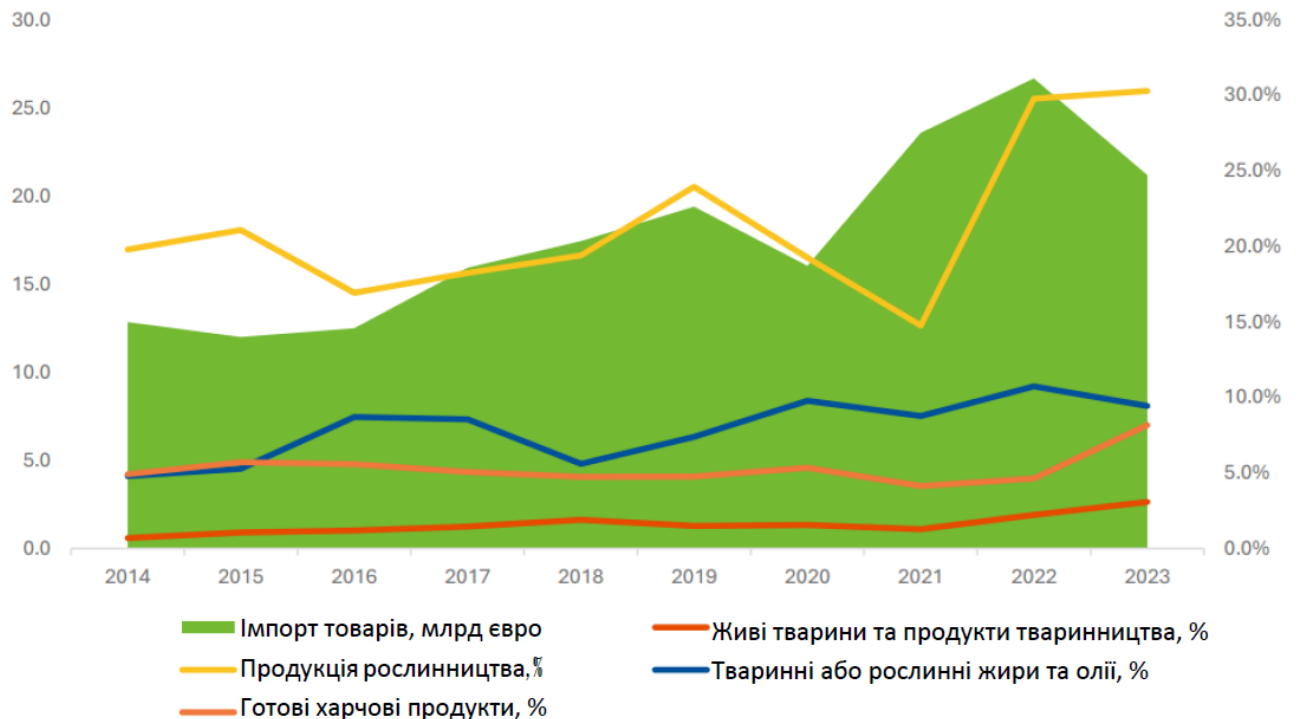

Рис. 2.3. Динаміка загального імпорту ЄС товарів з України та часток основних видів аграрної продукції в імпорті

Джерело: [66]

Проте повне усунення адміністративних бар'єрів для торгівлі українськими товарами в ЄС експерти вважають симуляцією «внутрішнього ринку» [66]. З 2021 р. по 2022 р. обсяги українського експорту продукції тваринництва та рослинництва зросли на 96,3% та 128,2% відповідно. Водночас експорт готових харчових продуктів (тобто сільськогосподарської продукції з вищою доданою вартістю) зріс лише на 26,4%. Таким чином, український аграрний сектор має найбільшу торговельну перевагу в галузі рослинництва. Водночас, така модель торгівлі України з країнами ЄС зумовлена кризовим функціонуванням української економіки в умовах повномасштабної війни і за

певними характеристиками суперечить положенням теорії міжнародної торгівлі. Так, спостерігалася тенденція до зростання взаємної торгівлі у групі товарів «продукти харчування та напої» з помітним зростанням негативного сальдо торгівлі між ЄС та Україною (рис. 2.4).

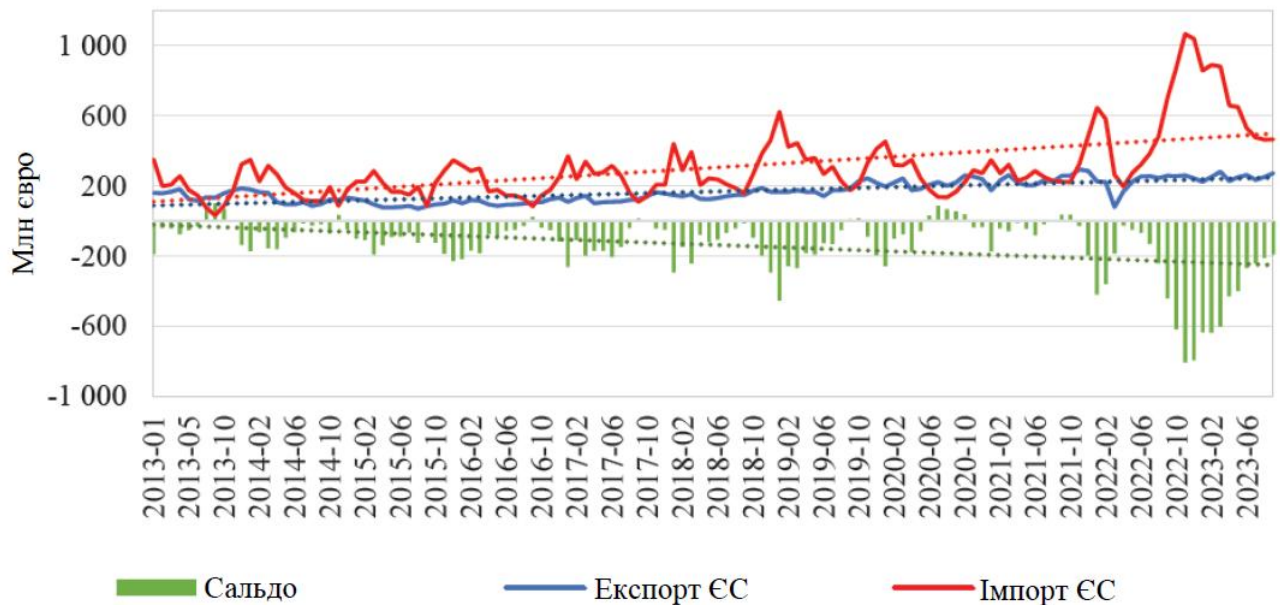

Рис. 2.4. Торгівля ЄС з Україною продуктами харчування та напоями (щомісячно у 2013-2023 рр.)

Джерело: [65]

Спеціалізація України на виробництві сільськогосподарської сировини підтверджується структурою експорту аграрної продукції до ЄС, де переважають продукти рослинного походження (рис. 2.5). При цьому варто зауважити, що структура українського аграрного експорту відрізняється залежно від країни-партнера. Так, продукти рослинництва у 2023 р. становили основу аграрного експорту України до більшості країн-членів ЄС, з яких варто виділити таких найбільших імпортерів, як Бельгія, Німеччина, Іспанія, Греція, Ірландія, Мальта, Португалія. Жири та олії тваринного чи рослинного походження найбільшу частку займали в експорті аграрної продукції з України до Болгарії, Польщі, Румунії, Швеції. Продукція тваринного походження переважала в експорті української аграрної продукції до Данії та Словаччини. З точки зору ефективності експорту, найбільш якісною була структура

українського аграрного експорту до Литви і Люксембургу, де переважала частка готових харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, які мають вищу додану вартість порівняно з рослинними продуктами чи продукцією тваринництва.

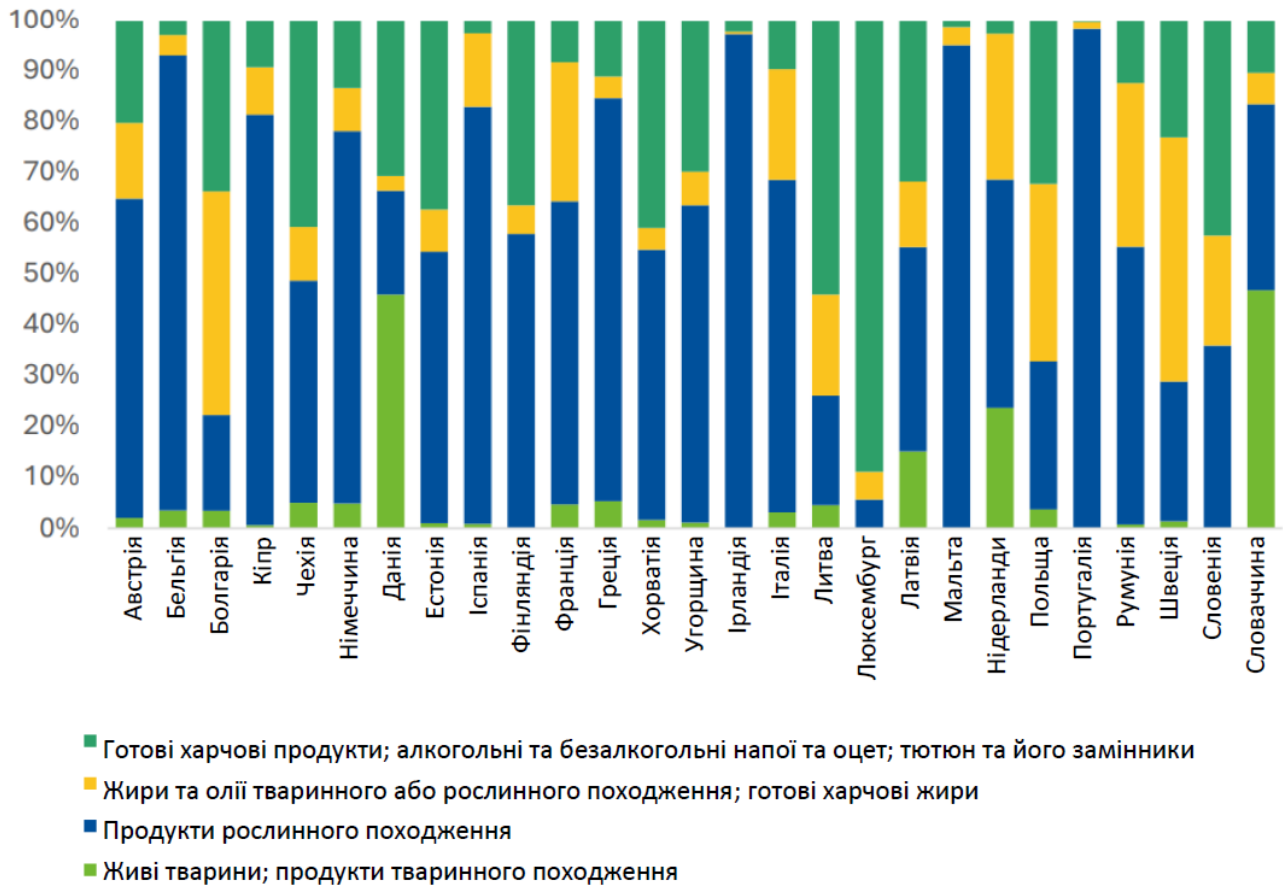

Рис. 2.5. Структура українського аграрного експорту до ЄС у 2023 році (питома вага від загальної вартості)

Джерело: [66]

З іншого боку, в імпорті аграрної продукції з ЄС до України переважають харчові продукти, які мають вищий ступінь переробки порівняно з сільськогосподарською сировиною. Продукти харчування становили 100% аграрного імпорту України з Люксембургу і понад 90% - з Ірландії та Словенії (рис. 2.6). Найменшою була частка продуктів харчування в імпорті аграрної продукції з Естонії (близько 25%). Водночас, імпорт з цієї країни вирізняється найвищою часткою продукції тваринного походження, яка перевищувала 70%, і лише кілька відсотків становила продукція рослинництва. Хоча Україна є

одним з лідерів серед експортерів жирів та олій тваринного і рослинного походження, відбувається також імпорту тих жирів і олій, які в нашій країні не виробляються або виробляються в недостатній кількості. Відповідно, найбільша частка цієї продукції у 2023 р. була зафіксована в аграрному імпорті зі Швеції (75%), а на другому місці за цим показником був Кіпр (22%). Продукти рослинного походження становили 99% імпорту до України з Мальти, 67% - імпорту з Греції, 40% - імпорту з Румунії та 36% - імпорту з Франції. Найменша частка рослинної продукції була зафіксована в імпорті з Кіпру та Естонії, а з Ірландії та Люксембургу імпорту не відбувався.

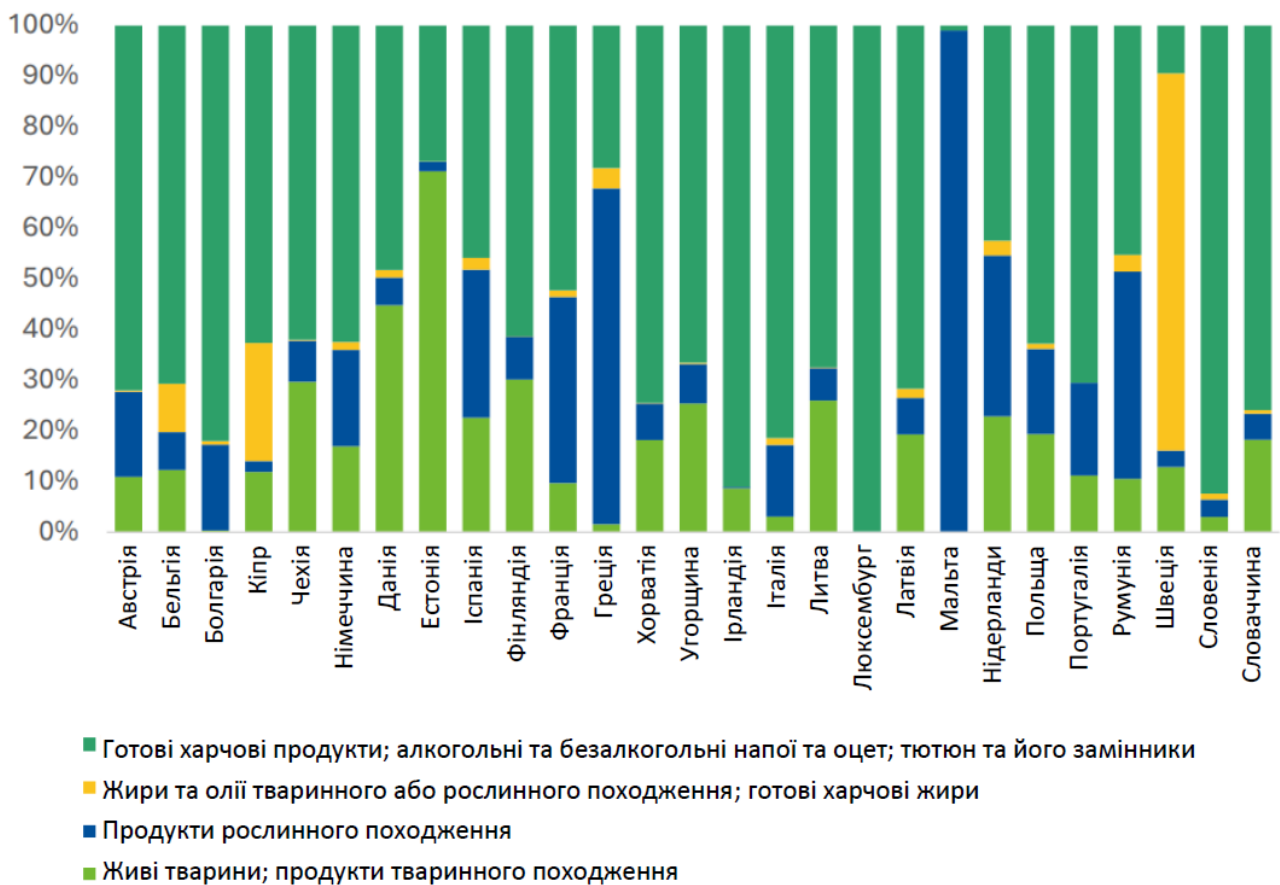

Рис. 2.6. Структура аграрного імпорту з ЄС до України у 2023 році (питома вага від загальної вартості)

Джерело: [66]

Поглиблення двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС, зумовлене як економічними, так і геополітичними чинниками, особливо проявилось під час повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Завдяки

підписанню Угоди про асоціацію та впровадженню режиму вільної торгівлі відбулося істотне зростання зовнішньоторговельного обороту між Україною та ЄС, а основою збільшення обсягів експорту стало нарощення поставок сільськогосподарської продукції, що призводить до закріплення сировинної орієнтації української економіки в процесі євроінтеграції. Продукція рослинництва становить 30% усього імпорту товарів з України до ЄС, приблизно по 10% становили частки жирів та олій і продуктів тваринного походження, а готові харчові продукти, які мають вищу додану вартість, займали менше 5%. Найбільші обсяги української аграрної продукції надходять до Польщі та Румунії, оскільки вони мають спільний кордон з Україною. Незважаючи на те, що значна частина цієї продукції має транзитне спрямування і кінцевих отримувачів в країнах Західної Європи, її надходження до Польщі та Румунії у великих обсягах в останні роки призвело до загострення відносин цих країн з Україною.

2.3. Проблеми забезпечення аграрного експорту України до ЄС в умовах війни

Масштабна війна Росії проти України порушила світові ринки агропродовольчої продукції як прямо (обмеживши їх поставки), так і опосередковано – через вплив санкцій, запроваджених проти Росії, та пов'язаних із цим ефектів від ринків інших товарів, таких як енергоносії та добрива. До війни обидві конфліктуючі країни були провідними виробниками та експортерами сільськогосподарської продукції - Росія була найбільшим у світі експортером пшениці та добрив, тоді як Україна була найбільшим експортером соняшникової олії та четвертим за величиною експортером кукурудзи та пшениці. Війна призвела до порушення ланцюгів постачання товарів, дестабілізації експорту української продукції, зокрема зерна, до багатьох країн, що призвело до зростання цін на продовольство та загроз глобальній продовольчій безпеці.

До повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 89% українського зерна, призначеного для світових ринків, транспортувалося через чорноморські порти [67]. Однак протягом понад чотирьох місяців після початку вторгнення вони були заблоковані російськими військовими кораблями. У період з липня 2022 р. по липень 2023 р. між Росією та Україною діяла угода (так звана «Чорноморська зернова ініціатива»), укладена в Стамбулі за посередництва ООН і Туреччини, яка передбачала деблокаду деяких портів. Це дозволило експортувати зерно безпечним гуманітарним маршрутом через Чорне море. Росія в односторонньому порядку вийшла з цієї угоди 17 липня 2023 р. [68].

Внаслідок повномасштабної війни аграрний сектор України зазнав значної шкоди. За оцінками Київської школи економіки, лише за період лютий-квітень 2022 р. прямі збитки в аграрному секторі становили 4,3 млрд дол. США, а непрямі – 23,3 млрд дол. США [69]. До основних проблем, з якими стикається аграрний сектор у зв'язку з військовими діями в Україні, вчені [70] відносять такі.

1. Окупація значної території України, що призвела до знищення виробничих потужностей сільськогосподарських підприємств та інфраструктури, проблеми з організацією посівної, нестача кормів для тварин, зупинка діяльності аграрних підприємств та велика кількість замінованих площ (близько 100 тис. га в Чернігівській, Луганській, Донецькій, Харківській, Херсонській областях, Запорізька та Київська області).

2. Порушення логістичних маршрутів постачання внаслідок блокування морських шляхів експорту сільськогосподарської продукції, руйнування транспортної інфраструктури, руйнування логістичних ланцюжків як всередині країни, так і за кордоном.

3. Зменшення попиту на внутрішньому ринку та погіршення купівельної спроможності громадян призвели до зниження споживання українцями основних продуктів харчування, скорочення обсягів реалізованої аграрної продукції.

4. Погіршення ресурсного забезпечення аграрних підприємств, що проявилось через подорожчання паливно-мастильних матеріалів та їх дефіцити, відсутність окремих видів добрив, недостатню кількість кормів для тварин, незабезпеченість господарств засобами для захисту рослин, неможливість забезпечення матеріалами та технологіями фермерських господарств у необхідному обсязі, підвищення цін на сільськогосподарську техніку.

5. Скорочення трудового потенціалу в аграрному секторі внаслідок внутрішньої та зовнішньої міграції працівників, мобілізації до Збройних Сил України, психологічні проблеми персоналу та неготовність працювати в умовах підвищеної небезпеки, робота під постійним тиском воєнних загроз.

Перед Чорноморською ініціативою, у травні 2022 р., Європейський парламент і Рада ЄС вирішили, що для пом'якшення економічної шкоди внаслідок знищення виробничих і транспортних можливостей України необхідно прискорити зміцнення взаємних економічних відносин. Влада ЄС закликала до пожвавлення торговельних потоків і надання поступок у вигляді заходів лібералізації торгівлі для всіх товарів відповідно до процесу прискорення скасування митних зборів у торгівлі між ЄС та Україною.

Зважаючи на важливе значення України як одного з основних постачальників сільськогосподарської продукції на світові ринки та з метою полегшення збуту аграрної продукції в умовах погіршення логістики, у червні 2022 р. Європейська Комісія ухвалила рішення про тимчасове скасування усіх обмежень щодо ввезення українських товарів на митну територію ЄС під час повномасштабної війни [71].

Відповідно до Рішення Європейського Парламенту та Ради (термін дії закінчився 06.05.2023), зазначені заходи включали: (1) повне скасування митних зборів («пільгові митні збори») на імпорту української продукції; (2) призупинення дії мінімального порогу цін, який має перевищувати ціна імпортованих овочів та фруктів; (3) припинення дії тарифних квот і повне скасування імпортованих мит. Проте Україна мала утриматися від: впровадження нових митних зборів або зборів, що мають еквівалентну дію до митних зборів, і

нових кількісних обмежень чи заходів, що мають еквівалентну дію; підвищення існуючих рівнів мит або зборів; запровадження будь-яких інших обмежень на торгівлю з ЄС, якщо вони чітко не обґрунтовані в контексті війни [71].

Важливим питанням є те, як регулювання ЄС вплинуло на обсяги імпорту спірної сільськогосподарської продукції з України до ЄС. Зростання цього імпорту, особливо у випадку пшениці, жита та сої (рис. 2.7), стало очевидним після набрання чинності в червні 2022 р. автономних торговельних заходів (АТМ).

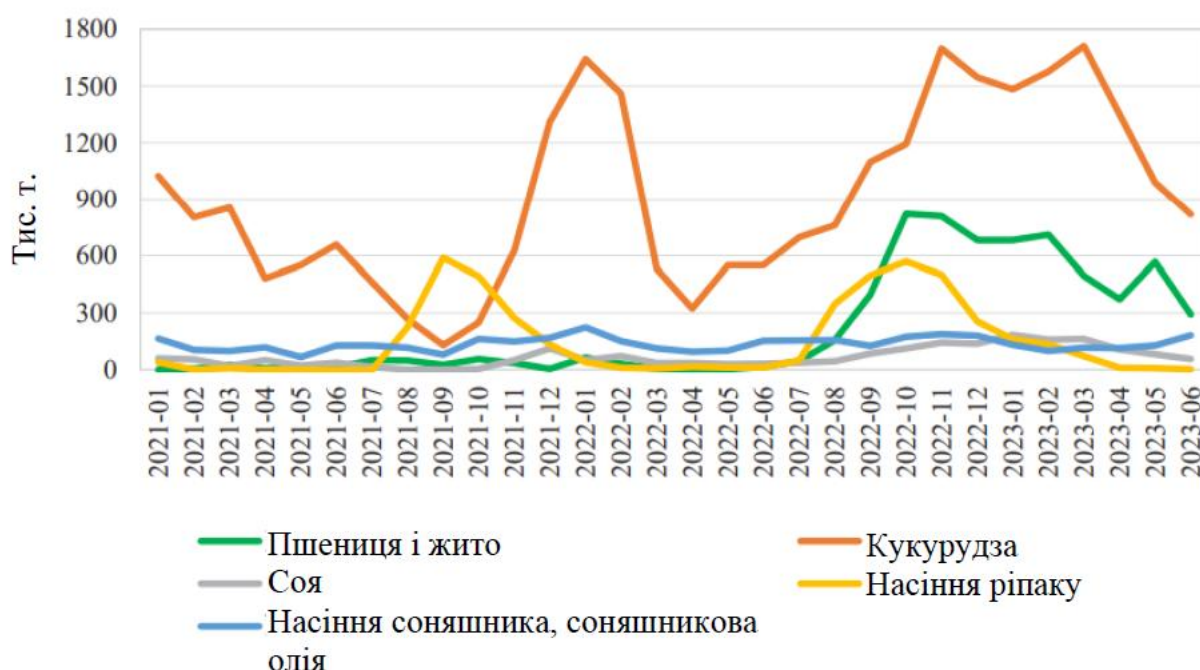

Рис. 2.7. Обсяг імпорту сільськогосподарської продукції з України до ЄС-27 у 2021-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [72]

Однак, запровадження такого режиму вільної торгівлі призвело до різкого збільшення пропозиції українського зерна на ринках країн ЄС, що мають спільний кордон з Україною. Своєю чергою, місцеві фермери заявили, що наповнення європейського ринку порівняно дешевшою продукцією призводить до зниження цін та порушує правила чесної конкуренції на ринку. Тому в березні 2023 р. польські та румунські фермери розпочали протести, які

призвели до тимчасових обмежень імпорту української пшениці, кукурудзи, насіння ріпаку та соняшнику, санкціонованих Єврокомісією [73].

Ситуація з експортом українських зернових культур до ЄС різко погіршилася в квітні 2023 р., коли Польща, Угорщина та Словаччина запровадили національні заборони на низку сільськогосподарських продуктів, що надходять з України, а Румунія та Болгарія попередили, що застосують аналогічні обмеження найближчим часом. Після закінчення терміну дії цих обмежень у вересні 2023 р. польські фермери відновили протести, які тривали до квітня 2024 р.

У випадку з Польщею пом'якшення правил українського експорту до ЄС вплинуло на пропозицію на ринку, що підтверджується різким збільшенням поставок українських зернових та олійних культур (рис. 2.8), які пізніше стали врегульовувати в рамках угоди між Польщею та Україною з квітня 2023 р. та застосовувати тимчасові превентивні заходи ЄС – з травня 2023 року. Лише через місяць після початку війни імпорт зерна з України різко збільшився порівняно з попереднім роком.

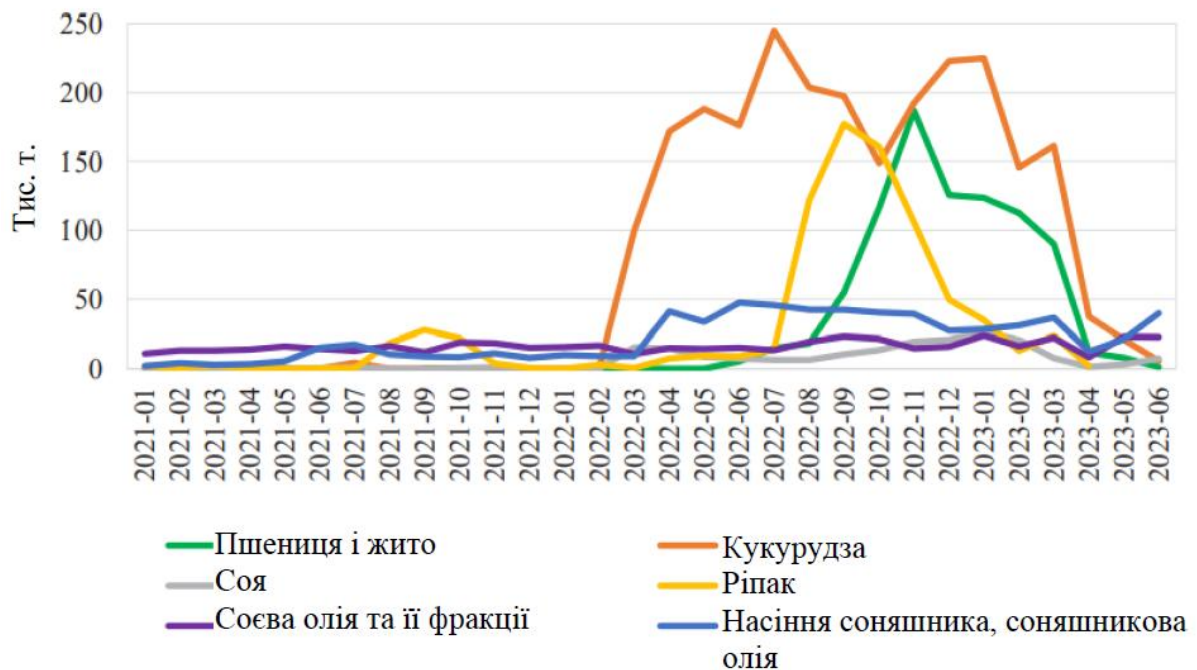

Рис. 2.8. Обсяг імпорту сільськогосподарської продукції з України до Польщі у 2021-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [72]

У відповідь на виникнення «зернової» проблеми представники влади Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини 31 березня 2023 р. звернулися до президентки Єврокомісії із запитом щодо протидії негативним наслідкам збільшення українського аграрного експорту до країн ЄС, звернувши увагу на безпрецедентне зростання не лише імпорту зернових та олійних культур, а й фруктів, молочної продукції та меду, а також запропонували дії для покращення становища місцевих сільгоспвиробників, у тому числі збільшення фінансової допомоги, яка їм надається. У листі було наголошено, що у випадку подальшого порушення ринкової рівноваги, необхідно буде знову запровадити митні збори та тарифні квоти на імпорт з України, дія яких була призупинена у червні 2022 р. Представники державних органів влади Польщі та України 7 квітня 2023 р. домовилися призупинити український експорт пшениці, кукурудзи, насіння соняшнику та ріпаку в Польщу до початку нового сезону влітку 2023 р., зберігши при цьому транзит української продукції через територію Польщі. З травня 2023 р. Єврокомісія тимчасово заборонила імпорт української пшениці, кукурудзи, ріпаку (рапсу) та соняшнику до Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини, водночас дозволивши вільно торгувати з рештою країн-членів ЄС. Таке рішення було обґрунтовано тим, що значний обсяг української аграрної продукції залишалася на ринку сусідніх країн, через територію яких її мали лише провозити транзитом, що, відповідно, вплинуло на прибутковість виробників у цих країнах. Ембарго на українську продукцію, яке спочатку діяло з 2 травня по 5 червня, було продовжено до 15 вересня 2023 р., коли ЄС вирішила його скасувати. Реакцією влади Польщі, Угорщини та Словаччини було продовження заборони з 16 вересня 2023 р., тоді як Румунія та Болгарія вийшли зі створеної у квітні 2023 р. коаліції п'яти країн.

Представники української влади не погодилися з тим, що рішення Єврокомісії, спрямоване на підтримку торгівлі України та ЄС, відмовилися виконувати Польща, Словаччина та Угорщина. Тому Україна оголосила про передачу справи до СОТ щодо неправомірних дій цих країн, та запровадження відповідних дзеркальних заходів, які зокрема передбачали обмеження імпорту

польських овочів і фруктів [74]. Дії Польщі, Словаччини та Угорщини були негативно сприйняті іншими країнами ЄС. Наприклад, представники влади Німеччини та Франції визнали їх такими, що суперечать законодавству Співтовариства. Міністр сільського господарства Німеччини звинуватив уряди Польщі, Словаччини та Угорщини у «частковій солідарності» з Україною і заявив, що вони виявляють солідарність лише тоді, коли їм це вигідно [75]. Проблема постачання українського зерна негативно вплинула на єдність країн ЄС. З огляду на те, що Україна є вагомим постачальником сільськогосподарської продукції до ЄС, а також членом СОТ. Відповідно, цей конфлікт інтересів між Україною та п'ятьма країнами ЄС, які стали учасниками «зернової» суперечки, мав певні ознаки торговельної війни. Позиція України істотно погіршила партнерські відносини з Польщею, яка з початку повномасштабної війни надавала економічну, воєнну та гуманітарну підтримку нашій країні.

Періоди покращення доступу українських зернових культур на ринок ЄС, зумовлені ухваленням позитивних рішень про лібералізацію торгівлі, чергувалися періодами ускладненого доступу внаслідок запровадження обмежень щодо ввезення зерна на територію Польщі, Румунії, Словаччини, Болгарії та Угорщини (рис. 2.9).

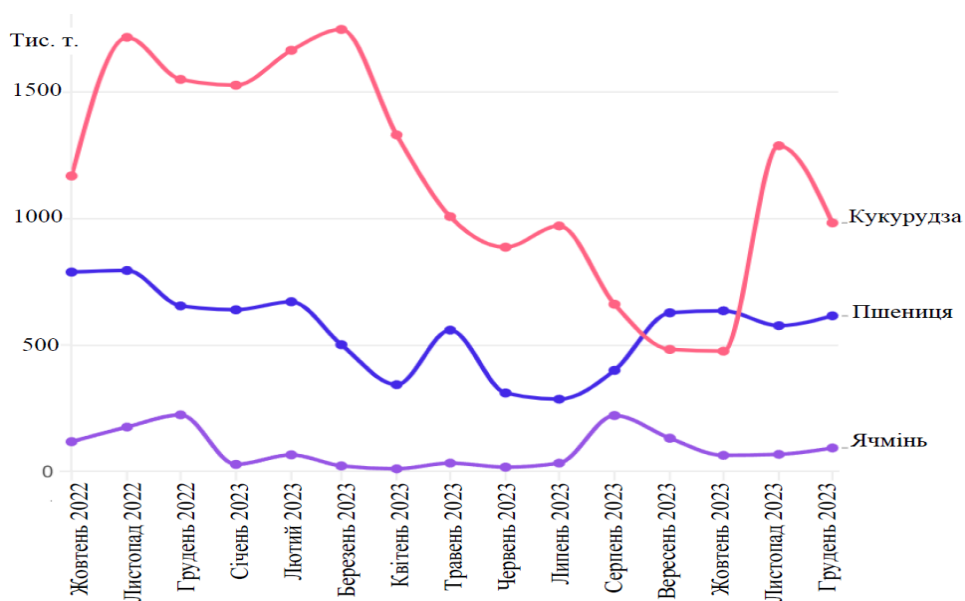

Рис. 2.9. Щомісячний імпорт ЄС основної сільськогосподарської продукції з України
Джерело: [76]

У січні 2024 р. Європейська Комісія рекомендувала продовжити дію автономних торгових преференцій для України з 6 червня 2024 р. до 5 червня 2025 р. [77]. Проте проект постанови також містив положення щодо «автоматичних захисних заходів» (поновлення тарифних квот) для українських товарів, які можуть суттєво вплинути на ринки ЄС. Остаточний список вищезазначених продуктів включає птицю, яйця, цукор, овес, кукурудзу, крупи та мед [77]. У 2023 р. частка цих товарів у загальній вартості українського експорту до ЄС дорівнювала 16,6%, з яких 14,1% становила кукурудза. За винятком останнього, захисні заходи не застосовуватимуться до інших життєво важливих товарів українського експорту до ЄС, таких як соняшникова олія та пшениця, на частку яких припадало відповідно 7,7% та 5,2% загальної вартості європейського імпорту з України у 2023 р. [78].

Захисні заходи встановлені таким чином, щоб обсяги безмитного ввезення семи видів аграрної продукції з України був не більше середнього показника за останні 2,5 роки. Дворічний період безмитної торгівлі України з ЄС створив сприятливі умови для структурних змін у сільському господарстві нашої країни, а тому навіть часткове запровадження попередніх тарифних обмежень може негативно вплинути на виробників певної продукції. Насамперед, від лібералізації торгівлі переваги отримали українські виробники цукру. За період 2022-2023 рр. було збільшено посівні площі на 36% та валовий збір цукрових буряків на 32%, оскільки на цукор сформувався високий попит в країнах ЄС, а високу базову ставку тарифної квоти на ввезення цієї продукції з України було скасовано. Покращення умов торгівлі та спрощений режим експорту до ЄС сприяли підтримці українських виробників яєць і птиці в умовах ризиків нестабільного внутрішнього попиту та загроз воєнного часу.

Таким чином, в умовах війни Україна змушена була збільшити експорт зернових культур та іншої аграрної продукції через території країн ЄС до інших країн світу внаслідок того, що російськими військами було обмежено доступ українських експортерів до чорноморських портів та експортних шляхів. При цьому Україна стикнулася з проблемою невиконання рішень Єврокомісії

окремими країнами-членами, що суперечить самій сутності і принципам побудови єдиного ринку ЄС та формування спільної зовнішньоторговельної політики щодо третіх країн. На даний момент транспортування значного сільськогосподарського експорту України на світові ринки не можливо забезпечити без співпраці з сусідніми країнами ЄС. Будь-яке зменшення об'єднаної підтримки України країнами ЄС підвищує ймовірність реалізації військових і політичних цілей Росії, так само як і будь-яке відволікання фінансових ресурсів Співтовариства на вирішення другорядних проблем, які можна було б спрямувати на посилення обороноздатності чи відновлення економіки України, або на інші заходи щодо протидії російській агресії.

Висновки до розділу

1. Аграрний сектор багатьох європейських країн є джерелом постачання на європейський ринок основних продуктів харчування. Багатостороння підтримка фермерів, яка надається в межах програм Спільної аграрної політики ЄС, сприяє врегулюванню основних проблем розвитку фермерських господарств в ЄС, зайнятості населення та підвищення якості життя в сільських районах. Водночас, Європейський Союз є чистим імпортером таких видів сільськогосподарської сировини, як зернові та бобові культури. Незважаючи на повномасштабне вторгнення російських військ, Україна зберігає міцні позиції на ринку сільськогосподарської продукції в ЄС як постачальник сировинної продукції (пшениця, сорго та горох, жито, просо, зерна гірчиці), а також продуктів, що зазнали переробки (кукурудзяний крохмаль, пшеничне борошно) і мають вищу додану вартість порівняно з зерновими культурами.

2. Покращення умов торгівлі між Україною та ЄС відбулося завдяки реалізації положень Угоди про асоціацію та угоди про зону вільної торгівлі, в результаті чого в останні кілька років спостерігається істотне зростання зовнішньоторговельного обороту між нашою країною та Співтовариством. Основою збільшення обсягів експорту стало нарощення поставок сільськогосподарської продукції, що призводить до закріплення сировинної

орієнтації української економіки в процесі євроінтеграції. Продукція рослинництва становить 30% усього імпорту товарів з України до ЄС, приблизно по 10% становили частки жирів та олій і продуктів тваринного походження, а готові харчові продукти, які мають вищу додану вартість, займали менше 5%. Проте, торговельні відносини України з ЄС є асиметричними. Тоді як частка ЄС становить понад 40% в торгівлі України, частка українських товарів становила 1,1% в загальному імпорті товарів ЄС. Крім цього, у структурі аграрного експорту з України до ЄС переважала сировинна продукція (продукти рослинного та тваринного походження), а в імпорті аграрної продукції з ЄС до України найбільшу частку займають готові продукти харчування. Найбільші обсяги української аграрної продукції надходять до Польщі та Румунії, оскільки вони мають спільний кордон з Україною. Незважаючи на те, що значна частина цієї продукції має транзитне спрямування і кінцевих отримувачів в країнах Західної Європи, її надходження до Польщі та Румунії у великих обсягах в останні роки призвело до загострення відносин цих країн з Україною.

3. ЄС та його міжнародні партнери одностайно засудили агресію Росії, надаючи гуманітарну, політичну, військову, фінансову та торговельну допомогу Україні. Європейська Комісія запровадила надзвичайне пом'якшення торговельної політики щодо ввезення на митну територію ЄС української сільськогосподарської продукції, включаючи призупинення імпортних мит на промислові товари, тарифні квоти на продукти харчування та сільськогосподарську продукцію, умовні заходи торгового захисту та створення «Чорноморського зернового коридору». Проте, лібералізація торгівлі мала й негативні наслідки, спричинені надмірним надходженням українських зернових та ріпаку на ринок ЄС, а тому інституції ЄС та окремо деякі країни-члени, зокрема Польща, заборонили імпорт певних видів сільськогосподарської продукції з України з метою захисту місцевих виробників і споживачів. Односторонні дії країн, які найбільше постраждали від збільшення поставок цієї продукції, зустріли рішучу відповідь з боку України, включно зі скаргою до

СОТ. Отже, до проблем функціонування аграрного сектору України в умовах війни, що проявляються як скорочення обсягів виробленої продукції та ускладнення її доставки до споживачів в країнах ЄС, додалися проблеми, пов'язані з функціонуванням єдиного європейського ринку та застосуванням захисних інструментів для забезпечення позицій місцевих фермерів, які програють в конкурентній боротьбі українським аграріям у виробництві певних видів продукції.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ УКРАЇНИ З ЄС НА ЕКОНОМІКУ КРАЇН

3.1. Оцінка впливу аграрного експорту до ЄС на економічне зростання України

Взаємозв'язок економічного зростання та експорту аграрної продукції обґрунтований теоретично та підтверджений результатами емпіричних досліджень як для розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Проте, як було показано у підрозділі 1.2, вплив аграрного експорту на економіку проявляється по різному і залежить як від рівня розвитку країни, так і від ефективності використання сільськогосподарського потенціалу. За останні десять років відбулося істотне зростання обсягів експорту аграрної продукції України, зокрема й до країн ЄС. Відповідно, нами було сформульоване припущення про існування прямої залежності показників економічного зростання України від динаміки експорту аграрної продукції. Для перевірки цієї гіпотези використаємо економетричну модель, обґрунтовану у підрозділі 1.3 (рівняння 1.13), де вектор залежної змінної включає показники ВВП у фактичних цінах, ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС) та індекс ВВП (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка показників економічного зростання України у 2013-2023 рр.

Рік	ВВП у фактичних цінах, млрд дол. США	ВВП у розрахунку на одного мешканця за ПКС, дол.	Індекс ВВП, % до попереднього року
2013	190,5	11056,5	100,0
2014	133,5	10664,6	93,4
2015	91,03	10064,8	90,2
2016	93,36	11012,0	102,4
2017	112,09	11686,9	102,4
2018	130,89	12708,8	103,5
2019	153,88	14380,9	103,2
2020	156,62	15716,8	96,2
2021	199,77	18040,3	103,4
2022	161,99	16080,2	71,2
2023	178,76	18007,5	105,3

Джерело: складено автором за даними [79; 80]

Серед множини незалежних змінних насамперед виділимо показники загального експорту товарів та аграрного експорту з України до ЄС. Як видно з рис. 3.1, динаміка аграрного експорту є більш стабільною порівняно з динамікою загального експорту українських товарів до ЄС. Також звернемо увагу, що середній темп зростання обсягів експорту аграрної продукції за досліджуваний період становили 113% і були вищими, ніж середній темп зростання загального експорту товарів (102,7%). Крім цього, аграрний експорт був стійкішим до впливу кризових ситуацій. Зокрема, у 2015 р. відбулося зменшення вартості аграрного експорту на 15% відносно попереднього року, тоді як вартість загального експорту товарів зменшилася на 24,8%. У 2022 р. відбулося зростання аграрного експорту на 68,2% порівняно з 2021 р., а зростання загального експорту товарів було лише на рівні 4,1%. Отже, зважаючи на істотні відмінності в динаміці розглянутих показників експорту з України до ЄС, можемо припустити різний їх вплив на економічне зростання нашої країни, що необхідно перевірити за допомогою економетричного моделювання.

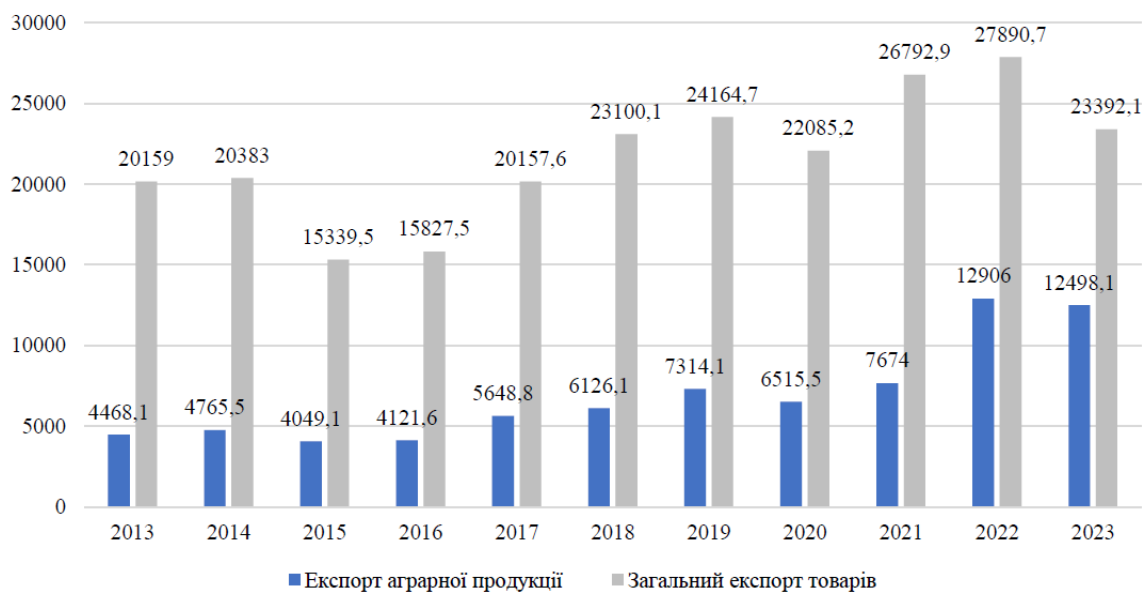

Рис. 3.1. Динаміка обсягів експорту з України до ЄС у 2013-2023 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [81-85]

Крім експорту аграрної продукції та загального обсягу експорту товарів, важливим чинником економічного зростання є виробничий потенціал сільського господарства. Тому для побудови економетричної моделі на основі виробничої функції ми використаємо в якості незалежних змінних показники капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки та кількості зайнятих працівників в сільському господарстві (табл. 3.2). У нашій моделі як незалежну змінну також врахуємо рівень інфляції в Україні, яка вимірюється за допомогою індексу споживчих цін (табл. 3.2) і характеризує умови діяльності сільськогосподарських підприємств (зміна цін на ресурси, що використовуються при виробництві аграрної продукції, та зміна цін самої аграрної продукції).

Таблиця 3.2

Показники потенціалу аграрного сектору економіки України у 2013-2023 рр.

Рік	Капітальні інвестиції в аграрний сектор, млрд грн	Кількість працівників аграрних підприємств, тис. осіб	Індекс споживчих цін, %
2013	18,59	752,0	100,5
2014	18,80	733,38	124,9
2015	30,15	642,59	143,3
2016	50,48	658,72	112,4
2017	64,24	635,64	113,7
2018	66,10	626,07	109,8
2019	59,13	610,12	104,1
2020	50,68	575,95	105,0
2021	69,95	576,09	110,0
2022	51,44	488,56	126,6
2023	65,43	456,91	105,1

Джерело: складено автором за даними [86-88]

Для перевірки нашої гіпотези застосуємо регресійний аналіз і розрахуємо параметри моделі лінійної множинної регресії за допомогою програмного забезпечення «Statistica 7.0». З метою стандартизації статистичних даних, які описують залежні та незалежні змінні, ми розрахували натуральні логарифми цих показників.

За результатами наших розрахунків було отримано першу модель залежності економічного зростання України від експорту до ЄС та потенціалу аграрного сектору економіки:

$$GDP = 16,3 - 0,8Exp_{agr} + 1,76Exp - 1,3Infl - 0,42K_{agr} - 2,2L_{agr}. \quad (3.1)$$

Як видно з рівняння 3.1, у період 2013-2023 рр. ВВП України у фактичних цінах (*GDP*) безпосередньо залежав від загального обсягу експорту товарів до ЄС: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 1,76%. Проте, взаємозв'язок між ВВП та аграрним експортом України до ЄС був оберненим: збільшення на 1% незалежної змінної призводило до зниження залежної змінної на 0,8% за інших незмінних умов. Таким чином, хоча негативний вплив експорту аграрної продукції з України до ЄС є значно меншим порівняно з позитивним впливом загального експорту товарів до ЄС, отримані результати свідчать про необхідність переходу сільськогосподарського сектору до більшої переробки сировинної продукції в країні та експорту готових харчових продуктів і продовольства з вищим рівнем доданої вартості.

Також за результатами регресії було виявлено обернену залежність ВВП України від показників потенціалу аграрного сектора економіки. Так, збільшення на 1% капітальних інвестицій в сільське господарство призводило до зниження ВВП України на 0,42%, а зростання на 1% чисельності зайнятих в підприємствах аграрного сектору зумовлювало зниження ВВП на 2,2%. Негативний вплив капітальних інвестицій можемо пояснити їх незначним обсягом і, відповідно, неефективним використанням, в результаті чого їх залучення не сприяє підвищенню продуктивності сільського господарства. Відповідно, важливим чинником економічного зростання мають стати збільшення інвестицій в модернізацію та технологічне оновлення сільськогосподарських підприємств, що, своєю чергою, сприятиме зменшенню зайнятості в аграрному секторі економіки і позитивно вплине на економічне зростання України.

Вплив рівня інфляції на економічне зростання України також був негативним. Збільшення на 1% індексу споживчих цін призводило до зниження ВВП України на 1,3% за інших незмінних умов. Обернений зв'язок між індексом споживчих цін на ВВП України узгоджується з положеннями теорії економічного зростання про негативний вплив істотного рівня інфляції на розвиток національної економіки.

Результати регресійного аналізу дозволили виявити істотну залежність ВВП України від динаміки обсягів загального експорту товарів та експорту аграрної продукції з України до ЄС, а також від потенціалу аграрного сектора та інфляції. Значення коефіцієнта кореляції ($R=0,970$) підтверджує наявність сильного взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Розрахункове значення критерія Фішера перевищує його табличне значення ($F(5,5)=16,373$), що підтверджує щільність виявлено зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України у фактичних цінах у 2013-2023 роках на 94,2% залежала від показників, включених до регресійної моделі, і лише на 5,8% - від інших факторів. Загальна похибка регресії не перевищує 10%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Друга регресійна модель, яка характеризує залежність ВВП України у розрахунку на одну особу (за ПКС) від аграрного експорту та загального експорту України до ЄС, а також від показників потенціалу аграрного сектору та інфляції, підтверджує результати першої моделі. Рівняння другої моделі відображає прямий вплив загального експорту товарів на ВВП у розрахунку на одну особу, а вплив усіх інших факторних змінних є оберненим:

$$GDP_{pc} = 23,6 - 0,8Exp_{agr} + 1,21Exp - 0,58Infl - 0,09K_{agr} - 2,5L_{agr}. \quad (3.2)$$

Згідно наведеного рівняння 3.2, у 2013-2023 рр. на ВВП України у розрахунку на одну особу (GDP_{pc}) позитивно впливала зміна загального обсягу експорту товарів до ЄС: збільшення незалежної змінної на 1% забезпечувало зростання залежної змінної на 1,21%. Водночас, вплив аграрного експорту з України до ЄС на ВВП України на одну особу був негативним: при збільшенні на 1% незалежної змінної відбувалося зниження залежної змінної на 0,8% за

інших незмінних умов. Цей результат ідентичний результату, отриманому при розрахунку першої моделі (рівняння 3.1). Отже, друга модель також свідчить про слабший негативний вплив експорту аграрної продукції з України до ЄС у порівнянні з позитивним впливом загального експорту товарів до ЄС, який був дещо меншим, ніж у першій моделі.

Результати другої регресійної моделі підтвердили обернену залежність ВВП України на одного мешканця від динаміки капітальних інвестицій, що надходять щорічно в аграрний сектор економіки: збільшення на 1% капітальних інвестицій призводило до зниження залежної змінної на 0,09%. Отже, вплив капітальних інвестицій на економічне зростання згідно цієї моделі був значно слабшим порівняно з першою моделлю. Вплив кількості зайнятих в сільськогосподарському секторі на ВВП у розрахунку на одну особу також був оберненим: при зростанні на 1% незалежної змінної відбувалося зниження залежної змінної на 2,5%. Згідно другої моделі негативний вплив цього чинника на економічне зростання був сильнішим, ніж за результатами першої моделі.

Друга модель показала, що взаємозв'язок інфляції та ВВП у розрахунку на одну особу також був оберненим: збільшення на 1% індексу споживчих цін призводило до зниження залежної змінної на 0,58% за інших незмінних умов. Цей вплив був значно слабшим порівняно з впливом, виявленим у першій моделі.

Загалом результати другої моделі узгоджуються з характером та спрямуванням взаємозв'язків між залежною та незалежними змінними. Адекватність другої моделі підтверджується коректними показниками регресії.

Значення коефіцієнта кореляції ($R=0,981$) свідчить про сильний взаємозв'язок між досліджуваними змінними. Розрахункове значення критерія Фішера перевищує його табличне значення ($F(5,5)=26,036$), що підтверджує щільність виявлено зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України у розрахунку на одну особу (за ПКС) у 2013-2023 рр. на 96,3% визначалася показниками, що були враховані у регресійній моделі, і лише на

3,7% - іншими факторами. Загальна похибка регресії була на рівні 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Результати розрахунку третьої моделі не виявили взаємозв'язку між індексом ВВП та такими незалежними змінними, як експорт аграрної продукції та загальний експорт товарів з України до ЄС, капітальні інвестиції в аграрний сектор, кількість працівників сільськогосподарських підприємств. Згідно цієї моделі виявлено лише негативний вплив інфляції на індекс ВВП:

$$Index_GDP = 7,68 - 0,65Infl. \quad (3.3)$$

Як видно з наведеного вище рівняння, збільшення на 1% індексу споживчих цін призводило до зменшення індексу ВВП на 0,65% за інших незмінних умов. При цьому варто зауважити, що взаємозв'язок між змінними є слабким, оскільки значення коефіцієнта кореляції є не високим ($R=0,615$), а коефіцієнт детермінації показує, що зміна індексу ВВП лише на 37,8% залежала від інфляції в Україні і на 62,2% визначалася іншими чинниками, не включеними до регресійної моделі. Похибка регресії не перевищувала 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Зважаючи на виявлений негативний вплив аграрного експорту до ЄС на економічне зростання України, актуальним науковим завданням є визначення впливу експорту окремих товарних груп на ВВП у фактичних цінах та ВВП у розрахунку на одного мешканця. З цією метою проведемо регресійний аналіз, де в якості залежної змінної використаємо показники економічного зростання України (табл. 3.1). Незалежні змінні описуються показниками обсягів експорту чотирьох основних груп аграрної продукції з України до ЄС (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Динаміка експорту аграрної продукції з України до ЄС за основними товарними групами у 2013-2023 рр., млн дол. США

Рік	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	II. Продукти рослинного походження	III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	IV. Готові харчові продукти
	Exp_{agr1}	Exp_{agr2}	Exp_{agr3}	Exp_{agr4}
2013	55,1	3136,7	500,5	775,9
2014	137,0	2936,3	793,0	899,3
2015	164,0	2444,7	678,3	762,1
2016	176,3	2037,6	1204,3	703,4
2017	282,5	3025,4	1475,7	865,2
2018	378,9	3694,9	1143,8	908,5
2019	347,1	4480,0	1544,5	942,5
2020	304,1	3369,3	1845,7	996,4
2021	395,8	3835,7	2362,6	1080,0
2022	659,3	7983,4	3057,7	1206,3
2023	659,9	6903,0	2981,5	1953,7

Джерело: складено автором за даними [81-85]

За результатами регресійного аналізу нами було виявлено помірну ($R=0,74$) залежність ВВП України у фактичних цінах від експорту української тваринної та рослинної продукції до ЄС:

$$GDP = 0,48 - 0,19Exp_{agr1} + 0,67Exp_{agr2}. \quad (3.4)$$

Як видно з рівняння 3.4, упродовж 2013-2023 рр. спостерігався негативний вплив експорту живих тварин та продукції тваринного походження (Exp_{agr1}) з України до ЄС на ВВП України: при збільшенні на 1% незалежної змінної відбувалося зменшення залежної змінної на 0,19% за інших рівних умов. Водночас, експорт продукції рослинництва (Exp_{agr2}) до ЄС впливав позитивно на ВВП України: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,67% за інших незмінних умов. Вплив інших товарних груп аграрного експорту на ВВП України виявився статистично не значимим. Загалом, показники адекватності регресійної моделі свідчать про слабкий зв'язок залежної та незалежних змінних. Насамперед, коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України у фактичних цінах на 54,6% залежала від зміни експорту продукції тваринного та рослинного походження, а

на 45,4% - від інших чинників, які не були враховані в регресійному аналізі. Розрахункове значення критерію Фішера незначно перевищує його табличне значення ($F(2,8)=4,8182$), що свідчить про нещільний зв'язок між змінними. Похибки розрахунку постійної величини та коефіцієнта при незалежній змінній, що характеризує експорт продукції тваринництва, перевищувала 10%. Водночас, похибка розрахунку коефіцієнта при незалежній змінній, яка характеризує експорт продукції рослинництва, була в прийнятних межах і становила 1,7%, що свідчить про статистичну значимість регресійного аналізу в цій частині моделі.

Також за результатами регресійного аналізу було виявлено істотний ($R=0,886$) прямий зв'язок між ВВП України у розрахунку на одну особу (за ПКС) та експортом жирів та олій тваринного і рослинного походження з України до ЄС. Рівняння моделі має такий вигляд:

$$GDP_{pc} = 7,15 + 0,8Exp_{agrз}. \quad (3.5)$$

Рівняння 3.5 показує, що збільшення на 1% експорту жирів та олій з України до ЄС сприяло зростанню ВВП України у розрахунку на одну особу на 0,32% за інших незмінних умов. Вплив експорту усіх інших товарних груп аграрної продукції був статистично не значимим. Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що ВВП на одного мешканця на 78,6% залежала від динаміки експорту жирів та олій тваринного і рослинного походження до ЄС, а на 21,4% - від інших чинників, не включених до регресійної моделі. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищує його табличне значення ($F(1,9)=33,155$), що підтверджує щільність виявлено зв'язку. Похибка регресії не перевищувала 1% і свідчить про статистичну значимість отриманих розрахунків.

Отже, згідно проведеного дослідження, економічне зростання України у 2013-2023 рр. обернено залежало від обсягів експорту аграрної продукції до ЄС, що пояснюється її переважно сировинним характером. При цьому, експорт продукції тваринництва здійснював негативний вплив, а експорт продукції рослинництва позитивно впливав на ВВП України у фактичних цінах, хоча

виявлена залежність є недостатньо коректною. Найбільш підтвердженим статистично є позитивний вплив експорту з України жирів та олій тваринного та рослинного походження до ЄС на ВВП України у розрахунку на одну особу, що пояснюється вищим ступенем переробки цієї продукції порівняно з насінням соняшника та інших олійних культур. Вплив експорту готових харчових продуктів виявився статистично не значущим, хоча ця продукція й має вищу додану вартість, але обсяги її експорту є не великими і не здійснюють впливу на економічне зростання.

3.2. Вплив імпорту українського продовольства на економіку країн ЄС

В умовах повномасштабної війни та блокування російськими військами морських портів України вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції змушені були розробляти нові логістичні маршрути та шукати нові ринки збуту, орієнтуючись переважно на країни ЄС, з якими Україна має спільний кордон. У довоєнний час ці країни імпортували лише незначні обсяги зернових і олійних культур, але починаючи з березня 2022 р. їх імпорт з України почав стрімко зростати. Зокрема, за підсумками 2022 р. спостерігалось істотне зростання порівняно з 2021 р. імпорту з України зернових культур до Іспанії (з 2,58 до 4,47 млн т.), до Польщі (з 0,06 до 2,45 млн т.), до Італії (з 0,92 до 1,6 млн т.) та до Румунії (з 0,002 до 1,33 млн т.). Подібна ситуація спостерігалася й у зростанні обсягів імпорту з України насіння та плодів олійних рослин до Болгарії (з 0,06 до 0,98 млн т.), до Румунії (з 0,006 до 0,83 млн т.), до Польщі (з 0,1 до 0,81 млн т.) та до Угорщини (з 0,3 до 0,48 млн т.) [89].

Треба зазначити, що спрямування основних потоків української аграрної продукції до ЄС по різному відобразилося на обсягах та структурі імпорту окремих країн. Тоді як прикордонні сусіди України, які не імпортували українське зерно в попередні роки, почали купувати його у великих обсягах після початку війни (наприклад, Румунія зафіксувала більш ніж 800-кратне

збільшення імпорту зерна), для низки країн ЄС, які раніше закуповували значні обсяги зернових культур та насіння олійних рослин з України (наприклад, Нідерланди, Бельгія та Португалія), характерним було істотне скорочення імпорту цих видів аграрної продукції.

Після підписання угоди про функціонування «зернового коридору» у липні 2022 р., яка дозволила Україні вивозити на експорт аграрну продукцію з портів Одеси, Чорноморська та Південного, за даними на кінець березня 2023 р. було експортовано 26,4 млн т. продовольства, переважно зернових культур, плодів та насіння олійних рослин та рослинної олії. Функціонування «зернового коридору» забезпечило повернення домінуючої ролі морської логістики, яка у грудні 2022 р. забезпечувала 75% аграрного експорту України. Водночас, повернення довоєнних обсягів експорту через морські порти на постійній основі не відбулося, а доставка сільськогосподарської продукції сухопутними маршрутами до сусідніх країн ЄС у наступні місяці 2023 р. залишалася на високому рівні (рис. 3.2).

Поступове налагодження нових логістичних маршрутів у 2022 р. мало ключове значення для вирішення проблеми експорту українського зерна та олійних культур. Попри часткове розблокування чорноморських портів, скасування Європейською Комісією митних тарифів і квот на українську продукцію з червня 2022 р. зберегло привабливість сухопутних шляхів аграрного експорту до сусідніх країн ЄС, особливо з регіонів, розташованих на західному кордоні України. Щодо імпорту інших категорій аграрної продукції, зазначених в угоді, слід відзначити помітне збільшення імпорту рослинної олії з України (хоча й не таке істотне, як у випадку із зерновими та олійними культурами), а імпорт інших видів продукції був менш важливим через порівняно невеликий їх обсяг.

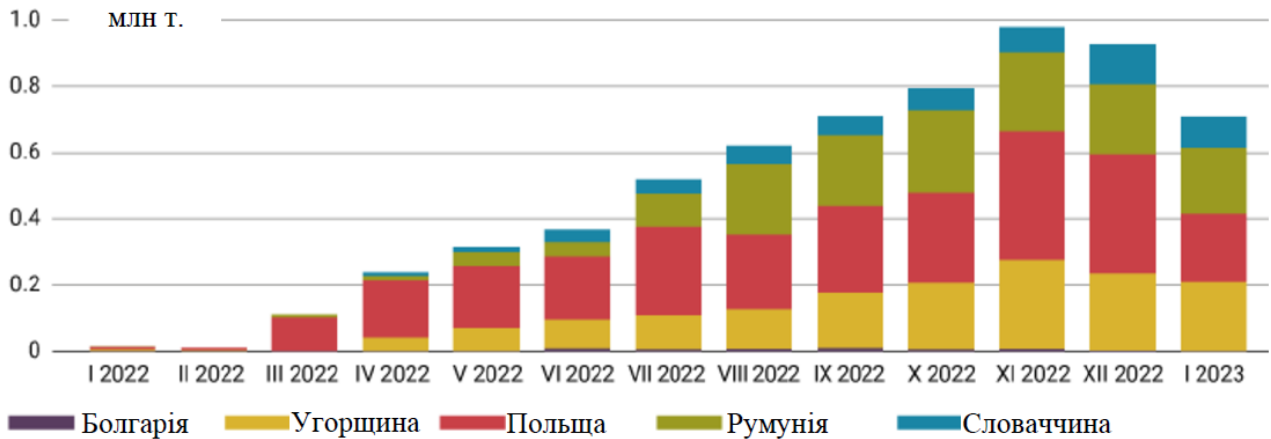

Рис. 3.2. Імпорт українського зерна з країнами ЄС, що мають спільний кордон з Україною, у 2022-2023 рр.

Джерело: [89]

У тих країнах Центральної Європи, які упродовж багатьох років були нетто-експортерами зернових та олійних культур, починаючи з 2022 р. імпорт з України почав впливати на внутрішні ринки. В абсолютних цифрах Польща стала найбільшим реципієнтом імпорту аграрної продукції з України. Так, у 2022 р. Польща імпортувала з України 2,449 тис. т. зернових культур, тоді як Румунія – 1334 тис. т., Угорщина – 1,295 тис. т., Словаччина – 490 тис. т., Болгарія – 45 тис. т. Пропорційно до рівня власного виробництва в цих країнах, частка українського зерна була найбільшою в Словаччині (15%) та Угорщині (14,6%), а в Польщі вона була значно меншою (7,1%). Збільшення обсягів імпорту зернових з України та тенденції, що склалися на світовому аграрному ринку, зумовили стрімке зниження цін і проблеми в реалізації минулорічної продукції місцевими аграріями.

Втрати через збільшення імпорту українського зерна стали важливою темою для обговорення в Румунії в березні 2023 р., коли Єврокомісія запропонувала виділити лише 10 млн євро компенсації фермерам, які втратили значну частину своїх прибутків через збільшення імпорту зерна з України до Румунії та транзиту зерна через румунські порти (тоді як ЄС зобов'язався запропонувати Болгарії 17 млн євро, а Польщі – майже 30 млн євро). Румунські фермери оцінили свої збитки внаслідок цієї ситуації приблизно в 200 млн євро

[89]. Представники асоціацій фермерів стверджували, що проблема виходить за рамки низької ціни на імпортне зерно (яка підриває конкурентоспроможність їхньої продукції та змушує їх знижувати ціни). Йдеться також про те, що створення транзитного коридору через Румунію (який в основному пролягає до румунських портів) спровокувало неконтрольоване зростання (до п'яти разів) вартості логістичних операцій. Також суттєво скоротилася доступність вантажівок, вантажних залізничних вагонів і барж. Як наслідок, деякі румунські фермери не змогли продати своє зерно. За даними Асоціації сільськогосподарських виробників Добруджі, з листопада 2022 р. ціна на пшеницю знизилася на 35% (з 370 євро до 240 євро за тону) [89].

Наприкінці березня у Болгарії відбулися акції протесту фермерів, які вимагали не поширювати на Болгарію дію постанови ЄС про безмитне ввезення аграрної продукції з України. Найважливіші виклики, з якими стикається Болгарія у зв'язку з імпортом українського зерна та олійних культур, стосуються низьких закупівельних цін на зерно та значного накопичення на складах непроданої вітчизняної продукції. Істотною проблемою також став імпорт насіння соняшнику з України, який у 2022 р. склав понад 1,5 млн т., тобто зріс більш ніж у 20 разів порівняно з 2021 р. Ринок Болгарії, а також ринки інших країн Чорноморського басейну не спроможний поглинути такі великі обсяги зерна та олійних культур. Як наслідок, понад 60% річного врожаю соняшнику в Болгарії залишається непроданим і зберігається на складах. Відсутність попиту на вирощені в країні зернові культури може мати негативний вплив на економіку Болгарії, оскільки виробництво зерна становить близько 10% ВВП країни та генерує доходи до бюджету в розмірі близько 4,6 млрд євро.

У Словаччині надходження набагато дешевшого українського зерна не стало найважливішою темою публічних дебатів, але ця проблема впливає на аграрний сектор, а фермери чинять тиск на уряд та вимагають запровадження відповідних заходів. Словаччина є самодостатньою країною щодо виробництва зерна. Врожай зерна в країні в сезоні 2021/2022 року склав 4,31 млн т., а

внутрішнє споживання – 2,58 млн т., а щороку Словаччина експортує близько 40% виробленого зерна переважно до Чехії, Австрії та Німеччини, конкуруючи з Угорщиною та Румунією. У 2022 р. виробництво зерна в Угорщині було надзвичайно низьким і зменшилося на 36% порівняно з 2021 р. через сильну посуху. Станом на жовтень 2022 р. Угорщина імпортувала з України понад 1 млн т. зерна та олійних культур, тоді як в попередні роки обсяги становили 50–60 тис. т. Безпрецедентна кількість українського зерна, що була ввезена з України до Угорщини, зумовила утворення надлишку в угорських зерносховищах та дестабілізувала ринок зерна внаслідок значного зниження ціни на цей товар.

Таким чином, внаслідок війни в Україні та збільшення українського аграрного експорту до країн ЄС Європейська Комісія змушена була вживати заходів щодо врегулювання ситуації на європейському ринку сільськогосподарської продукції, оскільки виникли певні загрози економіці тих країн, які мають спільний кордон з Україною. Для перевірки твердження про негативний вплив українського аграрного експорту на економіку країн проведемо регресійний аналіз за методом множинної лінійної регресії, де залежними змінними будуть показники ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одного мешканця (за ПКС), індекс ВВП (табл. 3.4). В якості незалежних змінних використаємо дані про експорт з України до ЄС аграрної продукції, загальні обсяги експорту (рис. 3.1) та про експорт за основними товарними групами аграрної продукції (табл. 3.3), що будемо розглядати відповідно як обсяги імпорту з України до ЄС.

Таблиця 3.4

Динаміка показників економічного зростання ЄС у 2013-2023 рр.

Рік	ВВП у фактичних цінах, млрд дол. США	ВВП у розрахунку на одного мешканця за ПКС, дол.	Індекс ВВП, % до попереднього року
2013	15290	46004	99,9
2014	15650	46658	101,6
2015	13550	47656	102,3
2016	13890	48517	102
2017	14770	49894	102,8
2018	15980	50934	102,1
2019	15690	51885	101,8
2020	15380	48901	94,3
2021	17320	51917	106
2022	16760	53759	103,5
2023	18350	53789	100,5

Джерело: складено автором за даними [90-92]

За результатами регресійного аналізу ми виявили істотну ($R=0,893$) залежність ВВП ЄС у фактичних цінах від аграрного імпорту (Imp_{agr}) та загального імпорту товарів (Imp) з України:

$$GDP_{EU} = 6,5 + 0,1Imp_{agr} + 0,23Imp \quad (3.6)$$

Рівняння 3.6 показує, що упродовж 2013-2023 рр. спостерігався позитивний вплив імпорту української аграрної продукції (Imp_{agr}) до ЄС на ВВП ЄС: при збільшенні на 1% незалежної змінної відбувалося зростання залежної змінної на 0,1% за інших рівних умов. Водночас, загальний імпорт товарів з України (Imp) позитивно впливав на ВВП ЄС: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,23% за інших незмінних умов. І хоча похибка розрахунків перевищила 10%, інші показники адекватності регресійної моделі свідчать про її прийнятність. Так, коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП ЄС у фактичних цінах на 79,8% залежала від зміни аграрного імпорту та загального імпорту товарів з України, а на 20,2% - від інших чинників, які не були враховані в регресійному аналізі. Розрахункове значення критерію Фішера перевищило його табличне значення ($F(2,8)=15,776$), що свідчить про щільний зв'язок між змінними.

В результаті дослідження також було виявлено сильний ($R=0,90$) взаємозв'язок між ВВП ЄС у розрахунку на одну особу (за ПКС) від імпорту аграрної продукції з України:

$$GDP_{pcEU} = 9,76 + 0,128Imp_{agr}. \quad (3.7)$$

Згідно рівняння 3.7, у 2013-2023 рр. на ВВП ЄС у розрахунку на одну особу позитивно впливала зміна обсягу імпорту аграрної продукції з України: збільшення незалежної змінної на 1% забезпечувало зростання залежної змінної на 0,128% за інших незмінних умов. Цей результат підтверджує залежність, отриману нами у рівнянні 3.6, але параметри, що підтверджують коректність розрахунків є більш якісними. Так, коефіцієнт детермінації показує, що ВВП ЄС на одного мешканця на 81,1% залежав від імпорту аграрної продукції з України, а на 18,9% - від інших чинників, які не включені до регресійної моделі. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищило його табличне значення ($F(1,9)=38,625$), що свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, а тому результати розрахунку є статистично значимими.

Водночас, зауважимо, що результати регресійного аналізу не виявили статистично значимого зв'язку між ВВП ЄС у розрахунку на одну особу та загальними обсягами імпорту товарів з України. Також не було виявлено статистично значимої залежності між індексом ВВП ЄС та динамікою загального імпорту товарів та аграрного імпорту з України.

В результаті дослідження впливу структури аграрного імпорту на економічне зростання ЄС було отримано дві залежності. Перша модель відображає істотний ($R=0,879$) вплив імпорту українських готових продуктів харчування на ВВП у фактичних цінах до ЄС:

$$GDP_{EU} = 7,73 + 0,28Imp_{agr4}. \quad (3.8)$$

Отже, як видно з рівняння 3.8, при збільшенні на 1% обсягу імпорту продуктів харчування з України відбувалося зростання ВВП ЄС у фактичних цінах на 0,28% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації показує, що ВВП ЄС на 77,3% залежав від імпорту готових харчових продуктів з України, а

на 22,7% - від інших чинників, які не включені до регресійної моделі. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищило його табличне значення ($F(1,9)=30,638$), що свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів. Водночас, не було виявлено статистично значимого зв'язку між ВВП ЄС та імпортом з України продукції тваринництва та рослинництва, жирів та олій тваринного та рослинного походження.

Згідно другої моделі було виявлено сильну ($R=0,879$) залежність ВВП ЄС у розрахунку на одну особу від імпорту української продукції тваринного (Imp_{agr1}) та рослинного походження (Imp_{agr2}):

$$GDP_{pcEU} = 10,21 + 0,055Imp_{agr1} + 0,036Imp_{agr2}. \quad (3.9)$$

З рівняння 3.9 видно, що імпорт продукції тваринного та рослинного походження з України позитивно впливав на динаміку ВВП ЄС у розрахунку на одного мешканця: при збільшенні незалежних змінних на 1% відбувалося зростання залежної змінної відповідно на 0,055% та 0,036% за інших незмінних умов. Похибка розрахунку постійної величини та коефіцієнту при незалежній змінній «імпорт продукції тваринництва» була меншою за 1%, а при змінній «імпорт продукції рослинництва» - становила 8%. Водночас, коефіцієнт детермінації засвідчив, що динаміка ВВП ЄС на одну особу на 92,9% визначалася імпортом продукції тваринництва та рослинництва з України, а на 7,1% - іншими факторами, що невраховані в регресійному аналізі. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищило його табличне значення ($F(2,8)=52,062$), що свідчить про щільність зв'язку між залежною та незалежними змінними та підтверджує прийнятність отриманих результатів. При цьому не було виявлено статистично значимого взаємозв'язку між ВВП ЄС на одного мешканця та зміною імпорту з України жирів та олій тваринного і рослинного походження, а також готових харчових продуктів.

Отже, попри заяви урядів окремих країн ЄС про негативний вплив надходження сільськогосподарської продукції з України на рівновагу єдиного

європейського ринку, імпорт аграрної продукції позитивно впливав на економічне зростання ЄС. Це можна пояснити переважанням сировини у структурі аграрного імпорту, яка потім використовується для переробки і сприяє зміцненню продовольчої безпеки країн ЄС. Крім цього, збільшення імпорту з України до ЄС живих тварин, продуктів тваринного походження та продуктів рослинного походження, а також готових продуктів харчування позитивно впливало на ВВП ЄС.

Висновки до розділу

1. В результаті проведеного дослідження було виявлено обернену залежність економічного зростання України від зміни таких показників, як експорт аграрної продукції до ЄС, капітальні інвестиції та кількість працівників в аграрному секторі, індекс споживчих цін упродовж 2013-2023 рр. Позитивний вплив на економічне зростання здійснювала динаміка обсягів загального експорту товарів з України до ЄС. Експорт української продукції тваринництва до ЄС впливав негативно на ВВП України у фактичних цінах, а експорт продукції рослинництва – позитивно. Статистично значимим був позитивний вплив експорту з України жирів та олій тваринного та рослинного походження до ЄС на ВВП України у розрахунку на одну особу, що пояснюється вищим ступенем переробки цієї продукції порівняно з насінням соняшника та інших олійних культур. Вплив експорту готових харчових продуктів виявився статистично не значущим, хоча ця продукція й має вищу додану вартість, але обсяги її експорту є не великими і не здійснюють впливу на економічне зростання.

2. Лібералізація режиму торгівлі України з ЄС, запроваджена Європейською Комісією з метою підтримки української економіки та вирішення логістичних проблем в умовах війни, призвела до порушення рівноваги на європейському ринку аграрної продукції. Країни ЄС, що мають спільний кордон з Україною, в односторонньому порядку запровадили низку обмежень щодо ввезення зернових культур та насіння олійних рослин з

України. Попри заяви урядів цих країн про негативний вплив аграрного імпорту з України на ситуацію в сільськогосподарському секторі, в результаті нашого дослідження було виявлено позитивний вплив надходження української аграрної продукції на економічне зростання ЄС. Це можна пояснити переважанням сировини у структурі аграрного імпорту, яка потім використовується для переробки і сприяє зростанню економіки країн ЄС. Збільшення обсягів імпорту з України до ЄС живих тварин, продуктів тваринного походження, продуктів рослинного походження та готових продуктів харчування позитивно впливало на економічне зростання ЄС.

ВИСНОВКИ

1. Особливість торгівлі сільськогосподарською продукцією полягає у тому, що вона забезпечує країни сировиною для виробництва продуктів харчування та визначає рівень цін на продовольство і ситуацію на внутрішньому ринку країни. Сезонний характер сільськогосподарського виробництва призводить до розбалансованості попиту і пропозиції на продовольчі товари стратегічного значення, а тому необхідним є державне регулювання аграрного сектору. Державне втручання в сільське господарство в ЄС здійснюється через Спільну аграрну політику, яка передбачає наявність єдиного ринку, пріоритетність громади в задоволенні потреб у сільськогосподарській продукції та існування фінансової солідарності.

2. Аграрна продукція має сировинний характер і порівняно невисокий рівень доданої вартості, але її експорт істотно впливає на економічне зростання більшості країн, що розвиваються. Результати емпіричних досліджень підтверджують переважно позитивний вплив аграрного експорту на економіку, що пояснюється вагомою роллю аграрного сектору у формуванні національного доходу, створенні робочих місць та забезпеченні сировиною суміжних галузей промисловості. Хоча вплив аграрного експорту різниться залежно від його товарної структури та країни-експортера, загальні переваги такої торгівлі підкреслюють важливість державної політики з метою підвищення продуктивності сільського господарства та якості експорту.

3. З огляду на неоднозначний вплив аграрного експорту на економічне зростання країн, для подальшого дослідження сформульовано такі гіпотези: аграрний експорт з України до ЄС позитивно впливає на економічне зростання України; аграрний експорт з України до ЄС не впливає або має негативний вплив на економічне зростання України; надходження аграрної продукції з України не впливає на економічне зростання країн ЄС. Для перевірки цих гіпотез використаємо економетричну модель, в якій залежна змінна почергово буде описуватися показниками ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одну особу та індекс ВВП, а незалежні змінні включають показники

сільськогосподарського експорту, несільськогосподарського експорту, індексу споживчих цін, капітальних інвестицій в аграрний сектор, чисельності працівників сільськогосподарських підприємств.

4. Аграрний сектор багатьох європейських країн є джерелом постачання на європейський ринок основних продуктів харчування. Багатостороння підтримка фермерів, яка надається в межах програм Спільної аграрної політики ЄС, сприяє врегулюванню основних проблем розвитку фермерських господарств в ЄС, зайнятості населення та підвищення якості життя в сільських районах. Водночас, Європейський Союз є чистим імпортером таких видів сільськогосподарської сировини, як зернові та бобові культури. Незважаючи на повномасштабне вторгнення російських військ, Україна зберігає міцні позиції на ринку сільськогосподарської продукції в ЄС як постачальник сировинної продукції (пшениця, сорго та горох, жито, просо, зерна гірчиці), а також продуктів, що зазнали переробки (кукурудзяний крохмаль, пшеничне борошно) і мають вищу додану вартість порівняно з зерновими культурами.

5. Покращення умов торгівлі між Україною та ЄС відбулося завдяки реалізації положень Угоди про асоціацію та угоди про зону вільної торгівлі, в результаті чого в останні кілька років спостерігається істотне зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції. Торговельні відносини України з ЄС є асиметричними: (1) частка ЄС становить понад 40% в торгівлі України, частка українських товарів - 1,1% в загальному імпорті товарів ЄС; (2) у структурі аграрного експорту з України до ЄС переважала сировинна продукція, а в імпорті - готові продукти харчування. Найбільші обсяги української аграрної продукції надходять до Польщі та Румунії, що призвело до порушення ринкової рівноваги в цих країнах та загострення відносин з Україною.

6. Європейська Комісія запровадила надзвичайне пом'якшення торговельної політики щодо ввезення на митну територію ЄС української сільськогосподарської продукції, включаючи призупинення імпортних мит на промислові товари, тарифні квоти на продукти харчування та сільськогосподарську продукцію, умовні заходи торгового захисту та створення

«Чорноморського зернового коридору». Проте, лібералізація торгівлі мала й негативні наслідки, спричинені надмірним надходженням українських зернових та ріпаку на ринок ЄС, а тому інституції ЄС та окремо деякі країни-члени, заборонили імпорт певних видів сільськогосподарської продукції з України з метою захисту місцевих виробників і споживачів. Отже, до проблем функціонування аграрного сектору України в умовах війни, що проявляються як скорочення обсягів виробленої продукції та ускладнення її доставки до споживачів в країнах ЄС, додалися проблеми, пов'язані з функціонуванням єдиного європейського ринку та застосуванням захисних інструментів для забезпечення позицій місцевих фермерів, які програють в конкурентній боротьбі українським аграріям у виробництві певних видів продукції.

7. В результаті дослідження виявлено обернену залежність економічного зростання України від зміни таких показників, як експорт аграрної продукції до ЄС, капітальні інвестиції та кількість працівників в аграрному секторі, індекс споживчих цін упродовж 2013-2023 рр. На економічне зростання позитивно впливали обсяги загального експорту товарів з України до ЄС. Експорт української продукції тваринництва до ЄС впливав негативно на ВВП України у фактичних цінах, а експорт продукції рослинництва – позитивно. Статистично значимим був позитивний вплив експорту з України жирів та олій тваринного та рослинного походження до ЄС на ВВП України у розрахунку на одну особу, що пояснюється вищим ступенем переробки цієї продукції порівняно з насінням соняшника та інших олійних культур. Вплив експорту готових харчових продуктів на економічне зростання виявився статистично не значущим, оскільки обсяги її експорту є не великими.

8. Лібералізація режиму торгівлі України з ЄС, запроваджена Європейською Комісією з метою підтримки української економіки та вирішення логістичних проблем в умовах війни, призвела до порушення рівноваги на європейському ринку аграрної продукції. Попри заяви урядів низки країн ЄС про негативний вплив аграрного імпорту з України на сільськогосподарський сектор, в результаті нашого дослідження було виявлено

позитивний вплив надходження української аграрної продукції на економічне зростання ЄС. Це пояснюється переважанням сировини у структурі аграрного імпорту, яка потім використовується для переробки і сприяє зростанню економіки країн ЄС. Збільшення обсягів імпорту з України до ЄС живих тварин, продуктів тваринного походження, продуктів рослинного походження та готових продуктів харчування позитивно впливало на економічне зростання ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ackrill, R. The Common Agricultural Policy. Contemporary European Studies, 9. Sheffield Academic Press Ltd, 2000.
https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780567344373_A23695213/preview-9780567344373_A23695213.pdf.
2. Andrews, R. Encyclopedia of Business in Today's World. Common Agricultural Policy. Sage Publications, 2009.
3. The common agricultural policy at a glance.
https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en.
4. Common Agricultural Policy. Economic Research Service. U.S. Department of Agriculture. <https://www.ers.usda.gov/topics/international-markets-u-s-trade/countries-regions/european-union/common-agricultural-policy>.
5. Stojanović I. The Impact of the Common Agricultural Policy of the European Union on the General Price Level of Countries that Joined in the Period from 2004 to 2007. Economic Themes. 2019. Vol. 57(2). Pp. 233-255.
6. Rydén L. The EU common agricultural policy (CAP) and its effects on trade. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:627041/FULLTEXT01.pdf>.
7. Chatellier, V. (2009) The reform of Market Regulation Mechanisms, The directorate-general for internal policies, department of agriculture and rural development available online at europarl.europa.eu/studies.
8. Elliott, M. and Heath, A. The failure of CAP reform: a public choice analysis, Institute of Economic Affairs, Blackwell Publishers, 2000.
9. Borrell B. and Hubbard L. Global Economic Effects of the EU common agricultural policy. Economic Affairs. 2008. Vol. 20(2). Pp. 18 - 26.
10. Fernández, J. The Common Agricultural Policy and EU Enlargement: Implications for Agricultural Production in the Central and Eastern European Countries. Xth EAAE Congress „Exploring Diversity in the European Agri -Food System“. Zaragoza (Spain), 28-31 Avgust 2002.

11. Cecchetti, G. S. & Moessner, R. Commodity prices and inflation dynamics. *BIS Quarterly Review*. Basel, Switzerland: Bank for International Settlement, 2008.
12. Šoškić, D. Inflation impact of food prices: Case of Serbia. *Economics of Agriculture*. 2015. Vol. 62(1). Pp. 41-51.
13. Soloaga, I. Winters, L.A., Regionalism in the nineties: What Effect on Trade? *North American Journal of Economics and Finance*. 2001. Vol. 12. pp. 1-29.
14. Balassa, B. Exports and Economic Growth: Further Evidence. *Journal of Development Economics*. 1978. Vol. 5(2). Pp. 181-189.
15. Krugman, P. *Rethinking International Trade*. MIT Press, 1994.
16. Krugman, P. *International Economics: Theory and Policy*. 11th Edition. Pearson, 2022.
17. Baldwin, R., & Lopez-Gonzalez, J. Global Value Chains and Economic Growth: A New Perspective. *International Trade Journal*. 2023. Vol. 37(2). Pp. 157-180.
18. Nguyen, T., Smith, J., & Nguyen, L. The Role of Export Growth in Economic Development: Evidence from Developing Countries. *World Development*. 2023. Vol. 45(5). Pp. 214-230.
19. Chen, L., & Yang, Z. Export Diversification and Economic Growth in Emerging Economies. *Development Economics Review*. 2023. Vol.12(4). Pp. 102-120.
20. Ahmed, A., & Al-Mulali, U. The Impact of Exports on Economic Growth in South Asia: Evidence from Panel Data. *Journal of Economic Development*. 2023. Vol. 28(1). Pp. 45-63.
21. El-Din, S., Ali, M., & Hossain, M. Export Growth and Economic Development in Africa: An Empirical Analysis. *African Economic Review*. 2024. Vol. 15(3). Pp. 89-110.
22. Lee, J., & Chang, H. Export-led Growth and Income Inequality: An Empirical Analysis. *Global Trade and Economics Journal*. 2023. Vol. 19(2). Pp. 77-94.

23. Kumar, R., & Sharma, P. Complementary Policies for Maximizing Export-led Growth. *Economic Policy Studies*. 2023. Vol. 22(1). Pp. 33-50.
24. FAO. (2020). *The State of Food and Agriculture 2020: Overcoming Water Challenges in Agriculture*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <http://www.fao.org/publications/sofa/2020/en>.
25. McKay, A., Winters, L. A., & Kedir, A. M. *A Review of Empirical Evidence on Trade, Trade Policy and Poverty*. Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham, 2000. <https://www.nottingham.ac.uk/credit/documents/papers/02-22.pdf>.
26. Tiffin, R., & Irz, X. Is Agriculture the Engine of Growth? *Agricultural Economics*. 2006. Vol. 35(1). Pp. 79-89.
27. Thorbecke, E. *The Impact of Agricultural Trade and Related Policy on the Indonesian Economy*. Institute of Social Studies, The Hague, 1997.
28. Ayuda, M. I., & Pinilla, V. Agricultural exports and economic development in Spain during the first wave of globalisation. *Scandinavian Economic History Review*. 2021. Vol. 69(3). Pp. 199-216.
29. Kouakou, P. A. K. Effect of agricultural and non-agricultural exports on economic growth in Ivory Coast. *Review of Agricultural and Applied Economics (RAAE)*. 2020. Vol. 23(2). Pp. 45-53.
30. Apolo, B. Impact of Agricultural Exports on Agricultural Economic Growth in Ecuador: Case of Banana and Cocoa. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2020. Vol.11. Pp. 27-33.
31. Alam, F., & Myovella, G. Causality between agricultural exports and GDP and its implications for Tanzanian economy. *Journal of Economics, Finance and Accounting*. 2016. Vol. 3(1). Pp. 1-18.
32. Edeme, R. K., Ifelunini, I. A., & Nkalu, N. C. A Comparative Analysis of the Impact of Agricultural Export on Economic Growth of ECOWAS Countries. *Acta Oeconomica Pragnesia*. 2016. Vol. 24(5). Pp. 31-46.
33. Gilbert, N. A., Linyong, S. G., & Divine, G. M. Impact of agricultural export on economic growth in Cameroon: Case of banana, coffee and cocoa.

International Journal of Business and Management Review. 2013. Vol. 1(1). Pp. 44-71.

34. Matandare, M. A. Agriculture exports and economic growth in Zimbabwe. International Journal of Social Science and Economic Research. 2017. Vol. 2(12). Pp. 5503-5513.

35. Ijuo, O. A., & Andohol, J. Agricultural exports and economic growth in selected West African Countries. World Academics Journal of Management. 2020. Vol. 8(1). Pp. 29-39.

36. Simasiku, C., & Sheefeni, J. P. Agricultural exports and economic growth in Namibia. European Journal of Basic and Applied Sciences. 2017. Vol. 4(1). Pp. 41-50.

37. Verter, N., & Bečvářová, V. The impact of agricultural exports on economic growth in Nigeria. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis. 2016. Vol. 64(2). Pp. 691-700.

38. Bakari, S. The Impact of Agricultural Exports on Economic Growth in Tunisia During the Period 1988-2014. MPRA Paper No. 80655. August 2017. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/80655>.

39. Bakari, S., & Tiba, S. Agricultural Exports, Agricultural Imports and Economic Growth in China. Journal of Smart Economic Growth. 2022. Vol. 7(3). Pp. 35-61.

40. Bakari, S. The impact of citrus exports on economic growth: Empirical analysis from Tunisia. International Journal of Food and Agricultural Economics. 2018. Vol. 6(1). P. 95112.

41. Bakari, S. The impact of olive oil exports on economic growth: Empirical analysis from Tunisia. Journal of Economics and Related Studies. 2017. Vol. 2(3). Pp. 441-458.

42. Bakari, S. The Impact of Vegetables Exports on Economic Growth in Tunisia. Economic Research Guardian. 2017. Vol.7(2). Pp. 72-87.

43. Bakari, S. & Mabrouki, M. The Impact of Agricultural Trade on Economic Growth in North Africa: Econometric Analysis by Static Gravity Model. MPRA Paper 85116, 2018. University Library of Munich, Germany.

44. Bakari, S., & Mabrouki, M. The effect of agricultural exports on economic growth in South-Eastern Europe: An empirical investigation using panel data. *Journal of Smart Economic Growth*. 2017. Vol. 2(4). Pp. 49-64.
45. Yifru T. Impact of Agricultural Exports on Economic Growth in Ethiopia: The Case of Coffee, Oilseed and Pulses (No. 243473). Collaborative Master's Program in Agricultural and Applied Economics. 2015.
46. Ijirshar, V. U. The empirical analysis of agricultural exports and economic growth in Nigeria. *Journal of Development and agricultural economics*. 2015. Vol. 7(3). Pp. 113-122.
47. Сегеда С. А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. Т. 26. № 2. С. 73-83.
48. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/tsztt/arh_tsztt2023_u.html.
49. Reisinezhad, A. The Dutch disease revisited: consistency of theory and evidence. *Environmental and Resource Economics*. 2024. Vol. 87. Pp. 553–603.
50. Izani I. On Exports and Economic Growth. *Jurnal Pengurusan*. 2002. Vol. 21. Pp. 3-18.
51. Ouma, D., Kimani, T., Manyasa, E. Agricultural Trade and Economic Growth in East African Community. *African Journal of Economic Review*, *African Journal of Economic Review*. 2016. Vol. 4(2). Pp. 203-221.
52. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. P. 312-320.
53. Awokuse, T. O. Does Agriculture Really Matter for Economic Growth in Developing Countries? Selected paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Milwaukee, WI, July 28, 2009. <https://econpapers.repec.org/RePEc:ags:aaea09:49762>.
54. Hwa, E. The Contricution of Agriculture to Economic Growth: Some Empirical Evidence. *World Development*. 1988. Vol. 16(11). Pp. 1329-1339.
55. Lanie, T., & Bataka, A. Y. Agricultural Exports, Economic Growth and Households Consumption in Togo. *World Journal of Agricultural Research*. 2018. Vol. 6(4). Pp. 132-139.

56. El Weriemmi, M. & Bakari, S. Exploring the Influence of Agricultural Exports on Economic Growth: Fresh Insights from Upper Middle-Income Nations. MPRA Paper 121660, 2024. University Library of Munich, Germany.

57. Performance of the agricultural sector. Eurostat. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance of the agricultural sector#Value of agricultural output](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance_of_the_agricultural_sector#Value_of_agricultural_output).

58. Economic accounts for agriculture - indices: volume, price, values. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/aact_eaa05/default/table?lang=en.

59. Farmers and the agricultural labour force – statistics. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Farmers and the agricultural labour force - statistics#Agriculture remains a big employer in the EU.3B about 8.7 million people work in agriculture](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Farmers_and_the_agricultural_labour_force_statistics#Agriculture_remains_a_big_employer_in_the_EU.3B_about_8.7_million_people_work_in_agriculture).

60. Extra-EU trade in agricultural goods. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU trade in agricultural goods#EU trade in agricultural products: surplus of .E2.82.AC33 billion](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Extra-EU_trade_in_agricultural_goods#EU_trade_in_agricultural_products:surplus_of_.E2.82.AC33_billion).

61. What is the demand for grains, pulses and oilseeds on the European market? <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oilseeds/what-demand>.

62. All you need to know about the EU agriculture sector. <https://www.euronews.com/my-europe/2024/02/13/all-you-need-to-know-about-the-eu-agriculture-sector>.

63. UN Comtrade. <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow?Frequency=M&Flows=X&CommodityCodes=TOTAL&Partners=0&Reporters=all&period=202309&AggregateBy=none&BreakdownMode=plus>.

64. EU trade relations with Ukraine. Facts, figures and latest developments. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/ukraine_en.

65. Zawojcka A., Siudek T. European Union-Ukraine Agricultural Trade During the Russo-Ukrainian War: a Political Economy Perspective. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*. 2024. T. 26(1). pp. 338-361.

66. Okhrimenko I. How can Ukraine integrate agriculture into the EU internal market and the EU Common Agricultural Policy? Centre for Economic Strategy. Policy Paper, 25 June 2024.

67. Blinov O., Djankov S. The all-out aggression requires an all-out response. [In] *Supporting Ukraine: More critical than ever*. // eds. Y. Gorodnichenko, V. Rashkovan,. London: Centre for Economic Policy Research, 2023. Pp. 89-93. <https://euagenda.eu/upload/publications/182384-supporting-ukraine-more-critical-than-ever.pdf#page=124>.

68. European Consilium. 2023. Eksport ukraińskiego zboża – ikonografia (Infographic – Ukrainian grain exports explained). October 11, 2023. <https://www.consilium.europa.eu/pl/infographics/ukrainian-grain-exports-explained>.

69. KSE Agricultural Center (2022). Indirect losses in agriculture are estimated at 23.3 billion dollars. USA. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/nepryami-vtrati-u-silskomu-gospodarstvi-otsinyuyutsya-u-23-3-mlrd-dol-ssha>.

70. Hubeni, Y., Krupa, V., Zelisko, N. Structural and Dynamic Changes in International Trade in Agricultural Products in Ukraine. *Zeszyty Naukowe SGGW W Warszawie - Problemy Rolnictwa Światowego*. 2024. Vol. 24(1). Pp. 35–46.

71. Regulation(EU) 2022/870 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R0870>.

72. EU trade since 1988 by HS2- 4-6 and CN8. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/DS-045409_custom_6871621.

73. Commission adopts exceptional and temporary preventive measures on limited imports from Ukraine. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2562.

74. Matuszak S., Gizińska I., Dębiec K., Całus K., Kobeszko Ł., Sadecki A. Reactions to the EU's lifting of restrictions on grain imports from Ukraine. OSW Centre for Eastern Studies. September 18, 2023. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-09-18/reactions-to-eus-lifting-restrictions-grain-imports-ukraine>.

75. Moens B., Brzeziński B. Was that man drunk? Ukrainian grain fight triggers EU fury. Politico. September 18, 2023. <https://www.politico.eu/article/ukraine-grain-poland-hungary-slovakia-diplomacy-world-trade-organisation-european-union-sue>.

76. Liboreiro J. Brussels proposes to extend EU-Ukraine free trade. But restrictions on grain will be easier to slap. <https://www.euronews.com/my-europe/2024/01/31/brussels-proposes-to-extend-eu-ukraine-free-trade-but-restrictions-on-grain-will-be-easier>.

77. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part - Letter to the Chair of the European Parliament's Committee on International Trade (INTA). <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d672e7d1-f638-11ee-a251-01aa75ed71a1/language-en>.

78. Extra-EU imports since 2010 by partner and other partner, by HS2-4-6 and CN8. <https://ec.europa.eu/eurostat/comext/newxtweb/>.

79. GDP (current US\$). World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations>.

80. GDP growth (annual %) – Ukraine. World Bank . <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA>.

81. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2014 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 270 с.
82. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2016 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 187 с.
83. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2018 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 74 с.
84. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2020 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 52 с.
85. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС у 2021-2023 рр. <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
86. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010-2023 роки. Державна служба статистики України. <https://www.ukrstat.gov.ua>.
87. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів у 2014-2023 роках. <https://www.ukrstat.gov.ua>.
88. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2001-2023 роках. <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
89. The EU increases its agri-food imports from Ukraine: causes and reactions from Central European states. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-04-11/eu-increases-its-agri-food-imports-ukraine-causes-and>.
90. GDP (current US\$) - European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=EU>.
91. GDP per capita, PPP (constant 2021 international \$) - European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=EU>.
92. GDP growth (annual %) - European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=EU>.